رەخنا کارتێکرنێ (ئنتیباعی) سەرهلدان، بنەما و چاوانیا کارکرنێ (تێکستا جهور وەك نموونە)

د. نعمت الله حامد حامد
پروفیسورێ هاریکار
پشکا زمانێ کوردی، کولێژا زمانان، زانکویا دهوك
هەرێما کوردستانێ، عێراق

هدى صديق احمد
ماموستا یا هاریکار
پشکا زمانێ کوردی، کولێژا زمانان، زانکویا دهوك
هەرێما کوردستانێ، عێراق

کورتی

رەخنا ئەدەبی یا ئنتیباعی -کارتێکرنێ، وەکو میتود یان ئاراستەیەکا رەخنەیی دناڤ رەخنا روژئاڤایی دا سەرهلدایە وەك کارڤەدانەك ل دژی ئەوان پرنسیپ و یاسا و بهایێن بەری هینگێ درەخنا ئەدەبی دا دپەسەند و کار پێ دهاتە کرن. ئەڤێ بزاڤێ ل دەستپێکێ دناڤ بیاڤێ هونەرێ شێوەکاری دا سەرهلدا و پاشی چوویە دناڤ ئەدەبیات و رەخنا ئەدەبی دا. رەخنا ئنتیباعی شیا ب رێکا ئەوان دیتن و بنەمایێن ژلایێ ویڤە پەسەند، وەرچەرخانەکێ و شورەشەکێ لسەر قالب و شێوازێن کارکرنا رەخنەگران دروست بکەت. ئارمانج ژ ئەڤێ ڤەکولینێ ئەوبوویە، کو خویندەڤانێ کورد ب بنەما و شێواز و چاوانیا کارکرنا ئەڤێ میتودا رەخنەیی ئاشنا ببیت. دیسان پێنگاڤەکە ژبوی پراکتیزەکرنا بنەمایێن ئەڤێ میتودا رەخنەیی لسەر تێکستێ ئەدەبی یێ کوردی، داکو دیاربیت ب چ شێوە رەخنەگرێن کورد(خواندەڤان) دشێن ئەڤێ میتودێ بکاربینن ژبۆ ئافراندن و ڤێسینا دەربرینەکا ئنتیباعی یا کاریگەر و چێژ بەخش. هەلبەت دئەڤێ ڤەکولینێ دا دیاربوویە کا تا چ رادە تێکستێ هوزانێ (جهور)، شیایە تێکستەکێ کاریگەر بەخش بیت بو ئەوان خواندەڤان و رەخنەگرێن خواندنێن خوە لسەر کرین. دیسان هاتیە دیارکرن کو تێگەهـ و بنەمایێن ئەڤێ میتودا رەخنەیی تا رادەیەکێ بو خویندەڤان و رەخنەگران دبەرنیاس نەبووینە، لەورا دخواندن و ڤێسینا ئنتیباعێن وان کەسێن خواندن بۆ ئەوێ تێکستێ کرین، هندەك تێکەلی ل گەل پرنسیپ و بنەمایێن میتودێن دیترێن رەخنا ئەدەبی بەرچاڤ دبن. دئەنجام دا دیاربوویە کو ئەڤ تێکستە شیایە هندەك دەربرین و تێکستێن رەخنەیێن ئنتیباعی ب رێکا پروسەیەکا کارلێکیێ، بئافرینیت.

پەیڤێن کلیلی : رەخنا ئەدەبی یا ئنتیباعی، رەخنا کارتێکرنێ : بنەمایێن رەخنا ئنتیباعی : پراکتیزەکرنا هوزانێ : هوزانا جهور.

1. پێشەکی

رەخنا ئەدەبی ب درێژاهیا دیروکێ، شیایە خوە دچەندین ئاراستە و میتودێن هەمەرەنگ و ژێك جودا دا بەرچاڤ بکەت. ئانکو رەخنا ئەدەبی خوەدی بهایێن جێگیر نینە، لەورا دەم بۆ دەمی گهورین بسەر تێگەهـ و پرنسیب و بنەمایێن وێدا پەیدابن. رەخنا ئنتیباعی ژی وەکو گروڤەیەکا زندی یە بۆ ئەڤێ راستیێ. هەلبەت ب رێکا ئەوان دیتن و بها و سەرەدەریێن جودا یێن ئەو پەیرەودکەت، تێگەهشتنا رەخنەگران و ئەرك و بیاڤێ کارکرنا وان ل هەمبەر تێکستێ ئەدەبی گوهارتیە. ئەڤ میتودا رەخنەیی وەکو خالا هەڤگەهشتن و پەیوەندیێ دهێتە دیتن دناڤبەرا بیاڤێ هونەری و ئەدەبی- رەخنەیی دا، چونکی شیایە خوە دهەردوو بیاڤان دا ببینیت وهەبوونا خوە بسەلمینیت. دەرئەنجام شیایە سەمتا رەخنەیی ژ بابەتیبوونێ بەرەف خۆدگەرایی و کریارەکا کەسی و تایبەت ڤە ببەت. ئانکو رێ خوشکەر بوویە ژبۆ ڤەگوهاستنا عەقلییەت و تێگەهشتنا رەخنەگران ژ پەیرەوکرنا بنەما و پرنسیپێن جێگیر بەرەف خوە ئازادکرن و دویرکەتنێ ژ ملکەچییا پرنسیپێن جێگیر. رەخنا ئنتیباعی شیا رەخنەگران ئازد بکەت هەمبەر تێکستێ ئەدەبی، کو ل دویڤ کاریگەری و چێژوەرگرتنا ئەو ژ تێکستی وەردگرن، سەرەدەریێ بکەن و بکەڤنە دپروسەیەکا بەردەواما دەربرینا هەستکرن و ئافراندنا ئنتیباعێن نوی و هەمەرەنگ دا. ئەڤەژی دبیتە خالەکا ئەرێنی بۆ ئەڤێ میتودا رەخنەیی.

1.1 گرنگیا ڤەکولینێ

گرنگیا ڤەکولینێ دهندێ دایە کو میتودەکا رەخنەیی ب تێروتەسەلی بدەتە دیارکرن و رەنگڤەدان و پەیرەوکرنا وێ دناڤ رەخنا کوردی دا بسەلمینیت. دیسان شێواز و سەرەدەریا وێ یا جودا هەمبەر تێکستێ ئەدەبی بەرچاڤ بکەت.

1.2 ئاریشا ڤەکولینێ

ئەو ئاریشا ئەڤ ڤەکولینە لسەر هاتیە ئاڤاکرن ئەوە کو جوداهییا پرنسیپ و شێوازێ

المجلة الاكاديمية لجامعة نوروز, المجلد 8, العدد 1 (2019)
ورقة بحث منتظمة نشرت في 2019/3/25
البريد الالكتروني للباحث : niematuAllah.hamid@gmail.com
حقوق الطبع والنشر © 2017 أسماء المؤلفين. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الايداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

کارکرنا رەخنەگران (رەخنەگرێن ئێنتیباعی) هەمبەر تێکستێ ئەدەبی یێ کوردی بەرچاڤ بکەت، کا تا چ رادە ئەڤ جورێ رەخنێ دشێت ببیتە ئامرازەکێ کاریگەر ژبۆ ئافراندنا تێکستێن رەخنەیی.

1.3 سنورێن ڤەکولینێ

ڤەکولین ب دوو شێوان هاتیە سنوردارکرن. ژلایەکیڤە ئێك میتودا رەخنەیی هاتیە وەرگرتن داکو ڤەکولین لسەر بهێتە ئەنجام دان و ئەوژی(رەخنا ئێنتیباعی- کارتێکرنێ یە). و ژلایێ دیتر، تێکستەکێ هوزانێ هاتیە وەرگرتن ژبو لایەنێ پراکتیکێ، داکو دیار ببیت تا چ رادە هوزان دشێت ئافرینەرا دەربرین و تێکستێن رەخنەیێن نوی بیت ل دەف وەرگری.

1.4 ئارمانجا ڤەکولینێ

ئارمانجا ڤەکولینێ ئاشناکرنا رەخنەگر و خوێندەڤانێن کوردە ب بنەما و شێوازێ کارکرنا رەخنا ئێنتیباعی. دیسان دانەنیاسینا وێ چەندێ یە کا تا چ رادە بهایێن ئەڤێ رەخنێ ل گەل تێگەهشتن و وەرگرتنا رەخنەگرێ کورد دگونجیت. و سەلماندنا گونجاندنا ئەڤێ جورێ رەخنەیی یە، کا تا چ رادە دەست ددەت لسەر تێکستێن کوردی بهێتە پراکتیزەکرن.

1.5 پلانا ڤەکولینێ

پلانا ڤەکولینێ لسەر دوو تەوەرێن سەرەکی هاتیە دابەشکرن. لایەنێ تیوری، کو یێ تەرخانکریە ژبۆ دیارکرنا : (سەرهلدان، پێناسە، بنەما و ساخلەت، رابەر، خالێن بهێز و لاوازێن رەخنا ئێنتیباعی). تەوەرێ دوێ ژی بو لایەنێ پراکتیکێ هاتیە تەرخانکرن، کو تێکستا هوزانێ(جمهور) یا هوزانڤان (محسن قوچان) هاتیە وەرگرتن و بسەر چەندین رەخنەگر و خواندەڤانان هاتیە دابەشکرن، داکو ئێنتیباعێن وان لسەر بهێنە ڤیسین و شروڤەکرن بۆ وانا بهێتە کرن.

2. پەیدابوونا ئێنتیباعیەتێ و ئەگەرێ سەرهلدانا وێ

ئەڤ بزاڤا هونەری و رەخنەیی وەکو زوربەی بزاڤێن دیتر ژئەنجامێ چەندین هوکارێن خۆدی و بابەتی پەیدابوویە. دشێین بێژین وەکو(شورەشەکێ ل دژی ئەوان قالبێن کلاسیکی سەرهلدا ئەوێن ل دوماهیا سەدسالا هەژدێ و ل دەستپێکا سەدسالا نوزدێ دبیاڤێ هونەرێ شێوەکاری دا دبەربلاڤ و زال) [1]. لەورا شیا وەرچەرخانەکا نوی بیت دبیاڤێ هونەری دا. و بوو ئەگەر کو (هونەرێ شێوەکاری ژژیانا هەڤچەرخ ڤەقەتیت. ئەڤێ چەندێ تاکو چاریکا دوماهیێ ژ چەرخێ نوزدێ ژی ڤەکێشا) [2]. ئەڤێ بزاڤێ وەکو بزاڤێن بەری خوە ژ کەسەکی دەستپێکر. (لسەردەستێ وێنەکێشەکێ فرەنسی سەرهلدا، ئەوێ دگوت : کەرەستێ ئێکەمین یێ هونەرێ راست و بنەجە، ئەوێ چەندێ دا دیاردبیت دەماکو هەلویستەکێ دیارکری یان دیمەنەکێ دەسنیشانکری رەنگڤەدان و کارڤەدانێن خوە ددەروونا هونەرمەندی دا دروست بکەت. . . چونکی هونەرمەند نەشێت دەربرینێ ژ تشتەکی بکەت ئەگەر یێ کاریگەر نەبیت. . . ئەوبوو ل سالا 1874ێ کلود مونیە(Claude Monet) تابلویەکێ خوە ب ناڤونیشانێ(روژا گەش_ ئێنتیباع) ل هولا بەرهەمێن رەدکریڤە پێشکێشکر) [3]. زور جاران ئەو بنەما و پرنسیپێن هەیی دبنە ئەگەرێ دلنەرحەتی و گرێدان و قەیدکرنا شیانێن هونەرمەند و ڤیسکاران. لەورا (رەخنا ئێنتیباعی وەکو کارڤەدانەك ل دژی رەخنا زانستی و هشك سەرهلدایە) [4]. رهوریشال و هوکارێ سەرهلدانا ئێنتیباعیەتێ زور دکەڤنارن، چونکی هەستکرن و کاریگەربوونا مروڤی ب دیاردان زورا کەڤنارە. هندەك ژ رەخنەگران وەسا ددەنە دیارکرن کو پەیدابوونا وێ ژبو هندێ دزڤریت کو (جیهانا نوی ب ئەوێ ئەنانیەتا تاکەکەسی و خودگەراییا دویری رەوشتی، رێ خۆشکر کو مروڤ گوشەگیر ببیت و هزرێن وی لدور وی بخو بزڤرن. و ئەو وەسا جیهانێ ببینیت کو بتنێ هندەك کارتێکەرێن هەستیارن، لەورا بو وی نەیا گرنگ بوو جیهانێ چاك بکەت یان پێشبێخیت و بەرەف باشتر بگهوریت) [5]. هندەکێن دیتر دبێژن: (ئەڤ جورێ رەخنێ وەکو کارڤەدانەك ل دژی میتودێن رەخنەیێن رێروەی وەکو : دیروکی، جڤاکی و زانستی سەرهلدا. و ژلایێ دیتر، سەرهلدانا تیورا هونەر بو هونەر ئەوا بزاڤکری گرنگیێ بدەتە لایەنێ جوانکاریا بەرهەمی بتنێ، ل دویڤ وێ رامانێ کو بەرهەمێ جوان دناڤ خوەدا بهێتە راڤەکرن و شروڤەکرن. ئەڤە بوو هوکارێ هندێ کو ل دژی ڤێ ئاراستەیێ ئێدی جوانیا بەرهەمی لسەر دەستێ ئێنتیباعیەتان بهێتە فەراموشکرن. ئەڤ ئاراستەیە ب وێ بوچوونێ کاریگەربوو یا دگوت : هونەر هەلچوونە) [6]. ژلایێ خوەڤە رەخنەگرێ عەرەب (محمد مندور) دبێژیت : (ئەڤ میتودە ژ کەڤنترین میتودێن بەرنیاسە ددیروکێ دا) [7]. و ژبەر ئەو خالێن هەڤپشك ئەوێن دناڤبەرا ئەڤێ میتودێ و رێباز و هزرێن بەری وێ هەین، دهێتە گوتن کو(ئەو چرکەیا تەزینك بسەر مروڤی دادهێن و مروڤی دهەژینیت، وەکو هەمان بارودوخە یێ کو دوەرگرتنا تراژیدیایێ دا بومروڤی پەیدادبیت ئەوا کو ئەرستوی روهنکری. یانژی هەمان بەرجەستەیە بۆ ئەوێ جیهانا نمونەییا ئەفلاتونی ئاماژە پێکری) [8]. یان ب شێوەکێ دیتر بێژین، (مروڤ دشێت سەرەداڤێن وێ بۆ

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

بوچوونێن ئەفلاتونی ڤەگەرینیت دەما دگوت : هوزان هەستا ئاڤ ددەت و بهێز دئێخیت. هەردیسان بو هزرێن ئەرستوی ژی ڤەگەرینین و ب تایبەت ئەو بوچوونێن گرێدایی تیورا پاککرنا دەروونی ل دەف وی) [9]. ژبەر ئەوێ تایبەتمەندیا دبیاڤێ هونەری و ئەدەبی- رەخنەیی دا هەی، گهورین و ڤەدیتنا ئاراستە و میتودێن نوی تشتەك ئاسایی و ساخلەمە. لەورا ((جون لومتر) و هەڤالێ وی (ئاناتول فرانس) وەسا دبینن کو هونەر و ئەدەب نەشێت خوە ب هندەك قالب و یاسایێن هشکڤە گرێ دەت. ئەو پێگیریێ ب یاسایێن جێگیر ناکەت. ئانکو ئەو جیهانەکا ئازادە و ژئەنجامێ بلیمەتیا مروڤی بخوە پەیدادبیت. ئەڤ میتودا رەخنەیی یا هاریکاربوو ژبۆ ڤەدیتنا خوەشیا هزرکرنێ دبەرهەمێن داهێنەردا. دهەمان دەم دا (لانسون) زور داکوکی لسەر وێ بوچوونێ دکر کو ئەڤ جورێ رەخنێ قووناغەکا زور پێدڤیە ژبۆ دەسپێکا کریارا رەخنەیی بەری کو بگەهیتە قووناغا بابەتیانە) [10]. ئانکو دهەموو جورێن رەخنەیی دا هەست ب هەبوونا وێ دهێتە کرن، لێ جوداهی دکەڤیتە دقووناغ بەندیا وێ دا. وەکو دیار هندەك هوکار ل وی دەمی پەیدابوون، دهاندەر بوون ژبۆ پەیدابوونا ئەڤی شێوێ هزرکرن و ئاڤاکرنێ، یانژی هەتا یێ رەخنەگرتنێ ژی، چونکی ئەو (لاوازیا دبیاڤێ میتافیزیکیایێ دا پەیدابووی ژلایەکی و خورتبوونا زانستێن رەوشتی ژلایێ دیتر، رێ خوشکر کو گرنگی پتر ب تیورێن کارتێکرنێ بهێتە دان) [11]. (هابرماس) وەسا دبینیت کو زوربەی بزاڤێن نوی و ژوانا ئنتیباعیەت بخوەژی، لسەر بنیاتەکێ فەلسەفی هاتینە ئاڤاکرن. ئەوا دبێژیت : راستی یا ڤەشارتیە دسروشتی دا و نە یا راماندی و بلندە هەروەکو ژکەڤندا وەسا هزر بۆ دچوو. ئنتیباعیەت یاگرێدایی قووناغێن دەسپێکیا رولێ زاتی(مروڤی) یە ژبو دەسنیشانکرن و دارێتنا تێگەهێن وی یێن جوانکاری دبەرهەمێ ئەدەبی دا. لەورا دبێژنە ئەڤێ ئاراستەیێ میتودا کارتێکرنێ، چونکی ئاماژەیە بۆ هەڤگەهشتن و پەیوەندیا راستەوخو دناڤبەرا خود- زات و بابەتی دا ب رێکا هەستەوەر و ئەو پێحەسیانێن لسەر دهێنە ئاڤاکرن. ئنتیباعیەت وەرچەرخانەك بوو دشێوازێ خواندنا تێکستان دا[12]. ب ڤی رەنگی دیاردبیت کو سەرهلدانا ئنتیباعیەتێ ژ ڤالاهیێ نەبوویە، بەلکو کارڤەدان و شورەشەك بوو ل دژی ئەوان هزرێن بەری وێ هەی، دیسان ژلایێ دیتر ڤەژاندنا هندەك بوچوونێن کەڤن ژی بوویە.

3. ئنتیباعیەت وەکو زاراڤ

ئەڤ ئاراستا هونەری و رەخنەیی ب زاراڤێ (ئیمپرۆسیۆنیزم) هاتیە نیاسین. (ئیمپرۆسیۆنیزم ژ بێژەیا فرەنسی(impression) هاتیە و واتەیا بەرهەست (الانگباعیە) دستینە. ڤێ تیرمێ دسالێن 60-ی دە، ژ سەدسالا 19- ئان جیهێ خوەگرت. دسالا(1863) ێ ل پاریسێ هونەرمەندێن وێنەکێش یێن ژدەرڤەی قانونێن ئەکادیمی، تاڤلۆیێن خوە پێشکێش کرن. تاڤلویەك ژیێن وێنەکێش ك. مۆنیێ ب ڤی ناڤی بوو(impressiou : soleie Lrvant du) ئانکو- بەرهەستا ژروژهەلاتێ. رەخنەگران بێژەیا - ئیمپروسیۆنیزم- کرن جیێ پێکەنینێ و حەتا ترانەپێکرنێ. لێ ئەڤ تاڤلو ب دلێ هونەرمەندا بوو و نەتەنێ وان پەسەندکرن. هەروەها ژی، ناڤێ ئیمپروسیۆنیزمێ ل کوما خوەکرن. و دویڤرە ل هەموو ئەوروپا وەکو ئارەستویەکە هونەری بەلاڤ بوو) [13]. ژلایێ دیتر، هندەك ژ رەخنەگران ژ سالوخەتێ ئەڤێ ئاراستەیێ زاراڤێ وێ دروستکریە. بو نموونە (ل فرەنسا هندەکان زاراڤێ رەخنا کارتێکرنێ بو رەخنا ئنتیباعی بکاردئینا هەمبەری رەخنا بابەتی. و ئارمانجا رەخنا کارتێکرنێ ل دەف وان شروڤەکرن و بەرجەستەکرنا ئەوان ئنتیباعان بوو ئەوێن وەرگر ژ بەرهەمێ ئەدەبی وەردگریت. . . کو ب دیتنا وان رەخنا کارتێکرنێ دکریارا رەخنەگرتنێ دا ل پێشیا رەخنا بابەتی دهێت) [14]. هەروەسا ((جول لومتر) و هەڤالێ وی (ئاناتول فرانس)ی ژی زاراڤێ رەخنا کارتێکرنێ بو میتودا خوەیا رەخنەیی هەلبژارتیە. وانا باوەری ب چێژا ئەدەبی و هەستکرن ب ئەدەبیاتێ هەبوو ل شوینا شروڤەکرن و هەلسەنگاندنا وێ) [15]. پشتی پەسەندبوونا ئەڤی زاراڤی بو دانەنیاسینا ئەڤێ میتودا هونەری و رەخنەیی، ئێدی سالوخەت و سیمایێن دیار ژی بو هاتنە دیارکرن، لەورا هاتیە گوتن کو (ئەمپرێسیۆنیزم زاراوەیەکی بەربلاوە کە زوربەی کات بۆ شێوازی زەینی و کەسانەی تا رادەیەکی زور دەسنیشان ئەکرێت. ئەو زاراوەیە لە هونەری شێوەکارییەوە هاتوتە ناو ئەدەبەوە. . . . شێوەکارانی دامەزرێنەری ئەم قوتابخانەیە بریتی بوون لە : کلود مونییە، پیێر رێنوار و بێرت کوریسۆ. . . لە کوتایی سەدەی نوزدەهەم و سەرەتای سەدی بیستەمدا کومەلێ رومانووسی فەرەنسی و ئینگلیزی هەولیان دا ئەم شێوازە ئەمپیرسیۆنیستیە لە ئەدەبیشدا بەکاربهێنن. مارسیل پروست ی فەرەنسی، جەیمز جویس ی ئیرلەندی و بەتایبەت ڤیرجینیا وولف ی ئینگلیزی هەولیان داوە شێوازێکی تەواو زەینی بۆ وەسفکردن و گێرانەوە بەکاربهێنن و لە بری پێ داگرتن لەسەر واقیعەکانی دەوروبەری ژیانی کەسێتییەکان، پتر هەولی ئەوە ئەدەن کە قورسایی بخەنە سەر لایەنی ژیانی زەینی و کەسانی کەسێتییەکان. . . زۆرتر دوخی ناوەکی کەسێتییەکان و واقیعی زەینی ئەوان نوێندراوە) [16]. دناڤ رەخنا

عەرەبی دا ئاریشا زاراڤی بۆ ئەڤی جورێ رەخنێ پەیدابوویە. و زاراڤێن جودا بو هاتینە بکارئینان، وەکو : (میتودا رەخنا کارتێکرنێ، یا خودی، یا چێژوەرگرتنێ، یا هەلچوونێ. . . هتد. هەر دڤی بیاڤی دا هەڤرکیەکا دژوار دناڤبەرا هەردوك رەخنەگرێن عەرەب (محمد مندور و زکی نجیب محمود) پەیدابوو لسەر ئەوێ مژارێ کا رەخنە چێژوەرگرتنە یان زانستە. هەردیسان هندەك رەخنەگرێن دیترێن عەرەب ژی ئەڤ ئاراستەیە پەیرەوکریە و کریە میتودا رەخنەگرتنێ بو خوە وەکو : رەخنەگرێ رومانئیس(یحیی حقی)، رەخنەگرێ لوبنانی(ئیلیا الحاوی)، د. حسن فتح و (تاها حسێن)) [17].

درەخنا کوردی ژی دا هەمان ئاریشا زاراڤی دیاردبیت. چەندین زاراڤێن هەمەرەنگ هاتینە بکارئینان. وەك : (ئەمپرێسیۆنیزم، رەخنا کارتێکرنێ، رەخنا ئنتیباعی، رەنگدانەڤە، رەخنا بەرهەست). بونموونە باڤێ نازێ هەرسێ زاراڤێن (رەخنا بەرهەست، ئنتیباعیەت، ئیمپرۆسیۆنیزم)ێ بکاردئینیت. بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی هەردو زاراڤێن (ئەمپرێسیۆنیزم و رەخنا کارتێکرنێ) بکاردئینن. هەڤال سەلیم زاراڤێ(رەخنا رەنگڤەدانەڤە، انگباعی) بکاردئینیت. و گەلەك جاران زاراڤێ (رەخنا چێژوەرگرتنێ) ژی دهێتە دیتن. مەژی ژلایێ خوەڤە زاراڤێ(رەخنا ئنتیباعی) دئەڤێ ڤەکولینێ دا بکارئینایە، چونکی ئەو دناڤ رەخنا کوردی دا پتر یێ بەرنیاس و تەڤگرترە بو ڤێ جورێ رەخنێ.

4. پێناسەیێن ئنتیباعیەتێ

ژبەر ئەوێ پویتەدانا رەخنەگر و ڤەکولەران ب ئەڤێ میتودا رەخنەیی، ئەو ژلایێ گەلەك زانا و ڤیسەراڤە هاتیە پێناسەکرن. رەخنەگرەك دبێژیت : (رەخنا ئنتیباعی ئەو بکارئینان و پێرابوونن یێن کو هەر خواندەڤان، گوهدار و بینەرەك ئەنجام ددەت، سەرەرای ئاستێ وی کا چەندە و چیە دەماکو تێکستەکێ ئەدەبی دبینیت یان دخوینیت یان تەماشەی تابلویەکێ هونەری دکەت. دەرئەنجام بو جارا ئێکێ دێ ئنتیباعەك دهشا وی دا دروست بیت دەربارەی وی تشتێ خواندی یان دیتی و گوهلێبووی، کو یێ جوان و خوش و ب چوشە، یانژی لاواز و بکێرنەهاتی و بێ تامە. هەلسەنگاندن و پیڤانا رەخنەگری بو وی بەرهەمی لسەر رادێ ئەوێ کارتێکرن و ئنتیباعێ وی یێ ئێکێ رادوەستیت هەمبەر بەرهەمی. ئەو هەلسەنگاندن و پیڤانەژی دیسان لسەر ئاستێ روشنبیری و ئەبستی و هەستکرن ب جوانیا تاکە کەسی دمینیت، ئەگەر ئەو کەسە خوە کی بیت و یێ چاوان بیت) [18]. دڤێرەدا هند گرنگی ب ئاستێ رەخنەگری ناهێتە دان، دیسان هند پویتەی ژی نادەنە ئەوان بنەمایێن رەخنەیێن بەری هینگێ دجێگیر و پەسەند، چونکی رەخنەگرێ ئنتیباعی پێدڤی نابیتێ. دفەرهەنگا (لاروس) دا هاتیە کو (ئنتیباعیەت (Impression) قوتابخانەکا هونەرێ شێوەکاری یە. ل ناڤبەرا سالێن(1874-1886). ب رێکا هەشت پێشانگەهان ل پاریس پەیدابوویە. ئەوانا هونەرێ نوی ژ ئەکادیمیەتا فەرمی ڤەقەتاند. دەستپێکا ئەڤێ قوتابخانێ بو ئەوی تابلوێ (کلود مونییە) یێ فرەنسی ڤەدگەریت، کو لسالا 1872 وێنەکربوو، لێ لسالا 1874 ژنوی ل هولەکا بەرهەمێن رەدکری نمایشکر. هەلسەنگێنەران ئەو تابلویە رەدکربوو، چونکی ب دیتنا وان یێ لاواز و بکێرنەهاتی بوو) [19]. ب ڤێ چەندێ دیاردبیت کو ل دەستپێکێ هەڤرکی هەمبەر ئەڤێ بزاڤا هونەری و رەخنەیی پەیدابوویە، لێ ژبەر رژدییا رابەرێن وێ و بەردەوامبوونا وان لسەر هزر و دیتنێن وان یێن نوی و جودا، شیا جهێ خوە بگریت و روژ بو روژێ بهێزتر بەرچاڤ ببیت. پشتی ئنتیباعیەتێ هەبوونا خوە دبیاڤێ ئەدەبی و رەخنەیی ژی دا سەلماندی، هندەك رەخنەگران پێناسەیێن جوداتر دانێ. رەخنەگرەك دبێژیت : (ئنتیباعیەت رێکەکە ژبو ڤیسینێ، ئەدیب و رەخنەگر بکاردئینن ب رێکا زمانی داکو ئەوان ئنتیباعێن پەیدابن و دناخێ ویدا سەرهلددەن - کو زور دهەستیارن - توماربکەت، بێی کو شروڤەکرنەکا هشمەند و عاقلانە بو بکەت) [20]. هەلبەت ئەو عەقلانیەتا بەری هینگێ زال و ئەو پرنسیپ و یاسایێن هەیی، دئەڤێ پێناسێ دا هاتینە رەدکرن و بتنێ گرنگی ب لایەنێ هەست و هەلچوون و دیتنا کەسی یا رەخنەگری هاتیە دان. دەرئەنجامێ ئەڤان بوچوون و دیتنێن جودا، هاتیە گوتن (رەخنا ئنتیباعی یان یا کارتێکرنێ وێ رامانێ دگەهینیت کو رەخنەگر سالوخدانا ئەوان هەستکرن و ئنتیباعێن خوە بکەت ئەوێن ژئەنجامێ خواندنا تێکستی پەیدابن، نە سالوخدانا تێکستی بخو بهێتە کرن یان شروڤەکرن و بریاردانێ ل دویڤ هندەك یاسایێن جێگیر بکەت. و دەماکو تێگەهشتنا تێکستی لسەر هایداربوونا مروڤی دمینیت، دویڤچوون و پەیرەوکرنا چێژێ دهەلسەنگاندنا بەرهەمێ ئەدەبی و هونەری دا دبیتە پێدڤیەك، لەورا ئەو بریار و حوکمێن ل دویڤ ئەڤێ ئاراستەیێ دهێنە دەست، د ڤەبر و جێگیر نینن، بەلکو ددەمکی و ڤەقەتیایی نە) [21]. و ئەگەر مروڤ ل هندەك ڤیسینێن (ت. س الیوت)ی بنێریت، دێ بینیت کو (رەخنا ئنتیباعی ب رەخنا ئافرینەر هاتیە پێناسەکرن. وئەو بخوە کارەکێ هونەری یە، چونکی ئەو بەرهەمی دکەتە خالا دەسپێك و پەرینەوێ ژبو ئافراندنا بەرهەمەکێ نویتر ژلایێرەخنەگریڤە)[22]. هەر لسەر ڤی بنیاتی، وەسا خوەیادبیت کو ئەڤ رەخنەیە ژئەنجامێ کارتێکرنێ

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

ئاڤادبیت و ئەو بخوەژی دبیتە هوکارێ دروستبوونا کاریگەریێ لسەر وەرگرێ خوە. ئانکو کاریگەری و کارتێکرن بنیاتێ هەبوون و سەلماندنا وێ نە.

5. سالوخەت و شێوازێ کارکرنا ئێنتیباعیەتێ

بزاڤا ئێنتیباعیەتێ یان کارتێکرنێ ژمەیدانا هونەرێ شێوەکاری بەرەف مەیدانا هونەری ڤە چوو، شیا (ددەرگەهێ چەندین رێبازێن ئەدەبی دا وەکو : رومانسیەتێ، سروشتگەرایێ، سمبولیزمێ، واقعیەتێ بچیتە دناڤ بیاڤێ ئەدەبی دا. کو ل دوماهیا سەدسالا نوزدێ و ل دەسپێکا سەدسالا بیستێ شیا ئاراستەیەکا رەخنەیی و ئەدەبی یا نوی و ئافرینەر ژێ پەیداکەت کو یا بەرنیاسە ب ئاراستەیا ئێنتیباعی) [23]. هەلبەت رەخنەگرێن ئێنتیباعی خوەدی دیتن و شێوازێن تایبەتێن سەرەدەریێ بووینە هەمبەر تێکستێ ئەدەبی. (ب دیتنا تنتیباعیەتێ رەخنەگر نەشێت ژ خود(زاتێ) خوە دەرکەڤیت و جودابیت دەماکو لسەر پەرتوکێن کەسێن دیتر ژێ دئاخڤیت. و ژبەرکو چ راستی و (یەقینەکا) رەها نینە ددەست رەخنەگری دا، لەورا رەخنەگر نەشێن هەلسەنگاندنەکا بابەتیانە ژێ بکەت و بریارەکا رەخنەییا راست بدەت. رەخنەگرێ ئێنتیباعی وەسا دبینیت کو هەستکرنا کەسی و تایبەت، ئەوە دیتنا ئێنتیباعی لسەر واقعی پێشکێش دکەت ل شوینا کو دانەیەکا بابەتیانە ژ واقعی پێشکێش بکەت. رەخنەگرێن ئێنتیباعی حەژ دورویاتی و دەروون پیسیێ ناکەن، ئەو دراستگو و دل پاقژن. رەخنا ئێنتیباعی بەرەف دارێتنەکا سالوخدایی ڤە دچیت، دەرئەنجام رەخنەیەکا سەرڤە و ساکار لسەر بەرهەمی پێش کێش دکەت) [24]. ئەوانا رەفتارەکا جودا ل گەل زمانی دکر. (نووسەرەکانی ئیمپریسیونیزمی لەلایەن خۆیانەوە زمانی نووسینی سینتاکسی تەقلیدییان واز لێ هێنابوو بەمەبەستی ئەوەی هێزی وەهمی ستایل زیادبکەن. بۆیە زور جار بەدوای یەکدا هاتنی لوجیکی رێزمانیان پشتگوێ دەخست بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی دیارتر و بەهێزتری داهێنان بۆ نیشاندانی وێنەی واقیع بهێننە کایەوە. . . لای ئەوان بە شێوەیەکی گشتی چەمکی وەبیرخستنەوە بەسەر هی شیکردنەوەدا زال دەبوو. . . یەکێك لەهەرە ئامێرە دیارەکانیان کە بگەنە کاریگەرییەکی وەها، قسەی راستەوخۆ و دیالوگ بوو) [25]. ئەو سەرەدەریا وان یا تایبەت ل گەل زمانی و دارێتنا وێ، تایبەتمەندیەکا جوداتر بو وانا پەیداکریە. لەورا دیاردبیت کو ئێنتیباعیەت (رێکەکە ژبۆ ڤیسینێ، ڤیسەر یان رەخنەگر ب رێکا زمانی دەربرینێ دکەت، لەوما کارتێکرنێن خوە وەسا بەرچاڤ دکەن کو هەست و سوز دناڤ دا هەبن، بێی بەرچاڤ وەرگرتنا وێ چەندێ کو شروڤەکرنەکا مێشکی - عەقلی بدەنێ. . . ئەڤ جورە رەخنەیە ل دویڤ وێ چەندێ دچیت کو چێژا خاندنێ فەراموش نەکەن و هەستکرن ب خوشیا ئیستاتیکی بنەمایەکێ سەرەکی یە دناڤ ئەڤێ رەخنێ دا) [26]. ئەزموونا رەخنەگرێ ئێنتیباعی زورا هاریکارە ژبو دارێتنا ئێنتیباعەکێ سەرنج راکێش و کاریگەر بەخش. (رەخنەگرێن ئێنتیباعی بەرهەمێ ئەدەبی وەکو ئەزموونەکا خویندەڤانی و وەرگری دبینن، کو ئەم دمێشکێ خوەدا وێنەدکەینەڤە. . . هەر مروڤەك ئەوی بەرهەمێ ئەو دخوینیت ب ئازادانە وێنەدکەت، ئەوژی ل دویڤ (میزاج) و پەروەردە و دوخێ وی یێ ناڤخویی. سەرەرای ئەڤێ چەندێ، دەماکو خویندەڤان لاپەرەیەکێ دوو جارا بخوینیت، دبیت هەلسەنگاندن و دیتن و بریارێن وی هەمبەر وی لاپەرەی بهێنە گهورین، چونکی رەخنەگرێ ئێنتیباعی لایێ هزرێن خوە دگریت و ب هەمی ئازادی کاردکەت و نەهەمی گاڤا ئەو دکێم سەربوور و د لاوازن. ل شوینا کو رەخنەگر بەرهەمی ب شێوەکێ بابەتیانە راڤە و شروڤەبکەت، ئەو دچیتە دناڤ کویراتیا خودێ خودا و ژبوخوە ل جوانیێ دگەریت. ئەو هەمبوو جارەکێ کارڤەدانێن هزری پێشکێشی مەناکەت، هندەك جاران وان کارڤەدانان ب شێوەکێ فسیولوجی ددەتە مە. (هوسمان) دبێژیت : ئەوا هەڤنیاسینێ ل گەل هوزانێ پەیدا دکەت ئەو پەیوەندیێن هەستیارن ئەوێن ئەو دئافرینیت. هندەك ژئەڤان رەخنەگران وەسا دبینن کو بەرهەمێ ئەدەبی و هەژی ئەوە یێ کو روندك و دلخوشیێ ل دەف مە دئازرینن. ئامرازێ هەلسەنگاندنا وان بو بەرهەمی، ئەو چێژ و خوشیە یە ئەوا بەرهەم ل دەف مە پەیدادکەت. ئەو بەرهەمی ب ڤیان دخوینن، تامێ ژێ وەردگرن، پێ (موعجەب) دبن، خوە دادهێلنە دناڤ خوەشی وەرگرتنا وێ دا. رەخنەگرێن ئێنتیباعی ددلخوشن ب کاریگەریا خواندنێ بێ کو پسیاربکەن کا ئەگەرێ وێ کاریگەریێ چ بوویە دناڤ تێکستی دا. ئەو بخوە نەپشتەڤانێن یەکسانیێ نە. دبیت هوزان رێژەکا زورا هەستا دروست بکەت، لێ ئەو هەمبوو هەستە یەکسانیێ و دادپەروەریێ هەمبەر تێکستێ پەیدا و بەرجەستە ناکەن) [27]. بێگومان ئێنتیباعیەتا هونەری و یا ئەدەبی دهەمبوو سالوخەت و شێوازێن کارکرنێ دا وەك یەك نەبوو. (ل دەستپێکێ ئێنتیباعیەتا هونەری وەسا ددیت کو پێدڤیە وێنەکێش دەربرینێ ب شێوەکێ سادە و جودا ژ ئەوی ئێنتیباعی بکەت ئەوێ دهوندرێ وی دا هاتی ئازراندن و وێنەکرن. . . یا گرنگ ئەو هەستکرنەیە یاکو ژبابەتی بو مروڤی دروست دبیت نە بابەت بخۆیە. . . (ئێتونان بروست) ژبەرچاڤترین رەخنەگرێن ئێنتیباعیەتا ئەدەبی بوویە. دەماکو ئەوی سالوخدانا دیمەنەکێ دکر یان هەستێن خوە ڤەدگوهاستن ل دور دیمەنەکی، دا بێژی یێ تابلویەکێ

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

ئنتيباعى دئێخيته هەمبەر چاڤان. . . ل دەستپێکێ هونەرمەند يان رەخنەگر هەست دکەت يان کاريگەردبيت، پاشی ئەوێ ئنتيباعا خۆ يان کاريگەريا خوه ب رێکا دەربرينێ ڤەدگوهێزيت. و ئەو چ پويتەی نادەته پيڤەرێن بەرنياس و کارپێکرى يێن بياڤێ رەخنا ئەدەبی دەما ڤی کاری ئەنجام ددەت. . . ئەو دبێژن : ئەز هەست دکەم، ئانکو ئەزێ هەيم. ئەڤە ل دژی وی درويشمی بوو يێ بەری هنگێ عەقلانيەتان لسەر زارێ ديکارتی راگەهاندی کو دگوت : ئەز هزردکەم، ئانکو ئەزێ هەيم. ئەڤە دبێژن : هەر زانينەکا هەستکرن ل پێشيا وێ نەبيت يا بێ بها و بێ مفايە. ل دەف ئەديبێ ئنتيباعی ژبو هندێ کو هەستکرن و ديتنا خوه بۆ يێن ديتر ڤەگوهێزيت، ناڤەروك يا گرنگە نە روخسارێ بەرهەمی. ب ديتنا وان جيهانا ژدەرڤە و دەرەکی بتنێ ئەزمونەکا تايبەت و هەستکرنەکا کەسوکی يە. ئەو نە واقعەکێ بابەتيانەيە کو يێ سەربخو بيت ژ هەستێن تاکە کەسی) [28]. جوداهيا رەخنەگرێ ئنتيباعی ل گەل رەخنەگرێن بەری خوه و يێن ئەکاديمی، دشێوازێ سەرەدەريکرنا وی دا بوو ل گەل تێکستی، ديسان دئەوان ئالاڤ و پێنگاڤان دا بوو يێن ئەوی دکريارا رەخنەگرتنێ دا پەيرەودکرن. لەورا هاتيە گوتن کو(رەخنا ئنتيباعی ئەو رەخنەيە ياکو رەخنەگر گرنگيێ نەدەتە شروڤەکرنا بەرهەمێ ئەدەبی و وڤەگوهاستنا ژيانا نڤيسەری، ديسان دانوستاندنێ لسەر بابەتێن جوانکاريا ئەدەبی ژی ناکەت، بەلکو ب شێوەکێ سەرنج راکێش ئنتيباعێ خوه بخوه ڤەدگێريت. ديسان ئەو کارتێکرنا ب رێکا بەرهەمێ ئەدەبی لسەر وی بووی دادرێژيت. . . هەروەکو (ئوسکار وايلد) دبێژيت : ئنتيباعيەت لسەر بنگەهێ سالوخدانا ئەوان هەستان ئاڤادبيت ئەوێن بەرهەم ل دەف رەخنەگری دئافرينيت. ئەو هەست و هەستکرنێن رەخنەگری يێن تايبەت دويری شروڤەکرنا تێکستی نە، ديسان دويری بريار و هەلسەنگاندنێن زانستی و رەخنەيێن پيڤەرکی ژی نە، ئەوێن پشت بەستنێ دکەنە سەر ياسا و پرنسيپێن ديار و ئاشکرا. شێوازێ ئنتيباعی شێوازەکێ هونەری يە، دەست بەردانێ ژ رێزمانێ دکەت و هەموو پەيڤەکا بێ رەنگ و تام و بێ رامان پشت کوە دهاڤێژيت و بتنێ ئەوان پەيڤ و دەربرينان دهێليت ئەوێن پری هەست و هەلچوون. ئەڤ ئاراستەيە ل دژی هندێ يە کو رەخنە ل دويڤ پيڤەرو و ياسايێن دەسنيشانکری بەرهەمی شروڤەبکەت. هەرديسان هەموو شروڤەکرن و هەلسەنگاندن و بريارادانان ژی رەد دکەت. ب ديتنا وان چ جاران رەخنەگر نەشێت خوه ژ زاتێ خوه جوداکەت، هەتا ئەگەر لسەر بەرهەمێن نڤيسەرێن ديتر ژی بئاخڤيت. ئانکو نەشێت ب شێوەکێ بابەتيانە کريارا رەخنەيێ ئەنجام بدەت و دێ هەر هەست و هەلچوون و دوخێ وی يێ ناڤخوەيی کارتێکرنێ لێ کەت. و ژئەنجامێ ئەوێ جوداهيا ددەربرين خواندنێن رەخنەگرێن ئنتيباعی دا دياردبوو هەمبەر رەخنەيێن بەرنياسێن بەری وان، هندەك رەخنەگران رەخنە و تێبينی ئاراستەی شێوازێ دەربرينێ و چاوانيا کارکرنا ئنتيباعييان کرن، بو نموونە دگوت : ئەڤ ئاراستەيە چ سنوران بو ئاخفتنا رەخنەگری ديارناکەت. ئەو ناچيتە دناڤ کويراتيا بەرهەمێن ئەدەبی دا داکو بهايێ وان يێ هونەری و جوانيا وان دەسنيشان بکەت. ئەو پشتەڤانيێ ل وێ چەندێ دکەت کو رەخنەگر ژ بابەتی دەربگەڤيت و ژسنورێن ئەوێ تێکستا کار لسەر دکەت دەربازببيت) [29]، چونکی دەربرين تەنها رێکا وان بوو خوه پێ بدەنە نياسين کو ژ يێن ديتر دجودانە. لەورا جوداهی دئەڤی ئالی دا کرن داکو سيمايەکێ تايبەت ب ڤيسينێن خوه ببەخشن. (ئنتيباعيەت بزاڤا دەربرينێ يە ژ ئەوان هەستکرنێن بلەز و دەمکی ژبۆ جيهانێ و رويدانان. . . هويرهويرکێن تشتا ل دەف ڤانا دگرنگ نينن و نەئارمانجا وانن، ئەو مژويلی تومارکرنا ئنتيباعێ گشتی نە لسەر دياردان) [30]. دئەڤێ ئاراستەيێ دا، زوربەی جاران ئەو وێنەيێن ئنتيباعی يێن کو ژلايێ رەخنەگريڤە دهێنە ئافراندن ژ ئەوان وێنەيێن راست و ژ ئەوێن دناڤ وێ تێکستا کاريگەری لسەر رەخنەگری کری بخوژی ددويرن. (عبدالجبار عباس) دبێژيت: (ميکانيزما سالوخدانێ بەرچاڤترين ميکانيزما ئەڤێ ميتودێ يە، زێدەباری ئەوێ هەستکرنا ژهەلچوونان دروست دبيت. ئەڤ رەخنەيە لسەر دەربرينا ئازاد و پشت بەستن لسەر خوديبەتێ دهێتە ئاڤاکرن) [31]. ژلايەکێ ديڤە، (جون رامسين) شێوازێ کارکرنا ئەڤان رەخنەگران ددەتە ديارکرن و ئەو دەمێ دەربرينێن وان ژدايك دبن ب ئەڤی رەنگی سالوخ ددەت و دبێژيت : (رەخنا ئنتيباع ل وی دەمی پەيدادبيت دەماکو رەخنەگر و خويندەڤان خوەرادەستی هيڤيێن خوه دکەن، وەسا هزردکەت کو خوه دناڤ بەرهەمێ ئەدەبی دا دبينيت، ئها ل وی دەمی ئەو هەست ب تەزينك و کارتێکرنا بەرهەمی لسەر خوه دکەت کو دئەنجام دا خوەشيێ ژێ دبينيت) [32]. لەورا دشێين بێژين (ئنتيباع) ب رامانا هەڤگەهشتنا نوکە و دەمکی دهێت دناڤبەرا تێکستی و وەرگرێ وێ دا. و دەرئەنجامێ وێ هەڤگەهشتنێ کارڤەدانا رەخنەگری ژێ دروست دبيت، کو کارڤەدانەکا خودی يا تەمامە. و ميتودا ئەڤێ ئاراستەيێ بێ ميتودی يە. ئەڤەژی وێ دگەهينيت کو رەخنەگر ژ چ ياسايەکا ديارکری و گشتی دەستپێناکەت، بەلکو خوشی وەرگرتن و چێژا کەسی بتنێ دشێن ئنتيباعان ل دەف وی بئافرينن. ئەو پشت بەستنێ دکەنە

سەر سەربوور و شەهرەزای و ئاست و باگراوەندێ خوە يێ روشنبيرى. ئەو بەرهەمان هەڤبەرى ئێك ناكەن. يان ژى پيڤانا وان ل دويڤ هندەك ياسايێن دياركرى ناكەن)[33]. ئەڤ ميتودا رەخنەيى شيا دهندەك بياڤان دا خوە جودابكەت و ئەرك و بهايێن بەرى خوە بێ بها بكەت. ئانكو مەبەست داريا ميتودێن بەرى خوە و ئەو ئارمانجێن ئەوانا بزاڤ ژبو دكر، رەدكرن. دڤێ بياڤى دا ئەم دشێين (ديتنا ئنتيباعيەتێ ل دور مەبەستداريێ و ئارمانجگەريێ ب ڤى رەنگى دياربكەين :

1. دبوچوونێن وان دا ل زوربەر جاران بێ لايەنى هەيە و وانا بەلانس راگرتيە دناڤبەرا (مەبەستدارى و ئارمانجداريێ) و (بێ مەبەستى و بێ ئارمانجيێ) دا.

2. دبنيات دا ئەو پتر بەرەف بێ مەبەستى و بێ ئارمانجيێ ڤە دچيت، چونكى پالپشتيا خوە دئێخيتە سەر رولێ خودى- زاتى.

3. ئەوانا چ مەبەست و مفايێن مادى نەبوون يان ئارمانجێن دياركرى بو هونەرى دەسنيشان نەكرينە، بەلكو مەبەستا هەرە ديارا وان دروستكرنا كاريگەريێ بوو داكو خوەشى ژێ دروست ببيت و ئەو خوەشيە بهێتە دارێتن.

4. ئەو بخوە كارلێكيەكە - تفاعل- دناڤبەرا هەستێن هونەرمەندى و رەخنەگرى ژلايەكى و ژينگەها دەوروبەرێن وى ژلايێ ديتر، كو يا دويرە ژ ئارمانج بەريێ)[34]. ژئەوان ڤيسين و كاركرنێن رەخنەگرێن ئنتيباعى لسەر تێكستێن ئەدەبى كرين، ديادربيت كو (رەخنا ئنتيباعيەتێ هەموو ئەركێن بەرنياسێن رەخنێ رەدكرينە. ديسان هەموو ياسايێن وێ ژى رەدكرينە. هەروەكو (ئوسكار وايلد) دبێژيت : تەنها تشت كو ئنتيباعيەتان ڤياى ئەوبوويە كو جورەكێ (ميزاجێ) هەبيت، دشاندابيت ب شێوەكێ زور ورد و كوير ب هەبوونا بابەتێن مادى كاريگەربن)[35]. دئەڤى جورێ رەخنێ دا زوربەى جاران بوچوون ب گهورينا حەز و داخوازيان دهێنە گهورين، ديسان ب جوداهيا هەست و هەلچوونان ژى دهێنە گهورين. هەردەم دەربرين ژ بوچوونا خودى يا رەخنەگرى دهێتەكرن. ديسان راددێ كاريگەربوونا ويژى ب بەرهەمى نيشانددەت و هەلچوونێن وى وێنەدكەت[36]. ئەڤان رەخنەگران هند خوە ب ناڤەروكا بەرهەمان و ئەو زانيارى و بابەتێن تێدا دهێنە پێشكێشكرن ڤە مژويل نەدكر، يا گرنگ ل دەف وان ئەو بوو كو تشتەك دناڤ بەرهەمى دا هەبيت بشێت وانا بئازرينيت، لەورا هاتيە گوتن كو(رەخنا ئنتيباعى چ فورمەكێ ئەپستمى(مەعريفى) نا دامەزرينيت كو سستەمەكێ تايبەت بۆ خوە ئاڤابكەت، بەلكو چالاكيا وێ يا تايبەتە بۆ دەربرينا ئەوێ چێژێ ئەوا ژئەنجامێ وێنەيێن ڤەشارتيێن بەرهەمى يان بەرچاڤترين هەلچوون و هەستكرنێن ئازاد دروست دبيت. ل دەف (لمتر) پێدڤيە ئەو هەستكرنێن ژبەرهەمى دروست دبن ب شێوەكێ راستگويانە و سەرنج راكێش و ورد بهێنە تومارکرن، كو دئاشكرا و روهن بن)[37]. ل دور بابەتێ زمانى و ب تايبەت ئەو زمانێ بەرهەم پێ دهێنە ڤيسين يان ئەو زمانێ رەخنەگر دەربرينێ پێ دكەن، ئەو خودان بوچوونێن تايبەت بوون. (زمان ل دەف ئنتيباعيان سەنتەرێ چالاكيێ يە و كريارا هايداربوونێ يە، پتر كو سالوخدانا چالاكيێ و شروڤەكرنا بەرهەمى بيت. ئەو دبياڤێ ئەدەبى دا، زمانى دكەنە كريارەكا هايداربوونێ و چالاكيەكا ئەزموونگەرى و ئازاد. ئەو ژمە دخوازن ئەم بێى لايەنگيرى تەماشەى واقعى بكەين. ئنتيباعيەت نەبەس يا هەڤتەريبە ل گەل ميتودا سروشتگەرايى يان دەربرينێ و ئايندەگەريێ، بەلكو ئەو بەرجەستەكرنەكا روهنە بو واناژى. ئەو ئامرازەكە ژبو دەربرينێ و نە ئارمانجە. رێيەكە ژبو بەرچاڤكرنا گەوهەرێ جوانيێ ئەوێ دناخێ رەخنەگرى و وەرگرى دا دئازرێت و سەرهلددەت و پاشى دبيتە دەربرينەكا جوان و سەرنج راكێش)[38]. ژئەڤا بورى دياردبيت كو رەخنەگر دشێت ب ڤيسينا خوە كاريگەريەكا زور ل خويندەڤانێن خوە بكەت. و (رەخنەگرێ شارەزا و ب سەربوور ئەوە يێ كو دەستا ژ چێژوەرگرتنا خوە يا كەسوكى بەرنەدەت دەماكو ب كريارا رەخنەگرتنێ رادبيت)[39]. ب شێوەكێ دى دشێن بێژين كو پالدەرێن خۆدى كونترولێ لسەر دەربرينا رەخنەگرى دكەن. ڤيسەرێ فرەنسى(لانسون) دبێژيت: (ئەم نەشێين پێناسەكرنێ يان هەلسەنگاندنێ بو بەرهەمێ ئەدەبى بكەين يان هێزا وى بزانين ئەگەر ئەم خوە نەئێخينە ل ژێر كاريگەريا ويڤە. هەرديسان (عبدالقادر الجرجاني) ژى دبێژيت : كارتێكرنا هەستا يا دبرياردانێن ئەدەبى دا هەى)[40]. دناڤ ئەڤێ بزاڤا رەخنەيى و هونەر دا جوداهيا هزركرنێ هەيە. ديسان جوداهيا شێوازێن كاركرن و سەرەدەريێ ل گەل بەرهەمان ژى هەيە. (ئيمپريسيۆنيزم لە نيگاركێشاندا ماناى ئەوەى دەدا كە هەولبدرێ يەكسەر كاريگەرى ديمەنەكانى سرووشت بقۆزێتەوە : هونەرمەند پێش هەموو شتێك دەبێ ببينێ، بێ ئەوەى خۆى سەرقالى راڤەكردن و گەلالەكردن بكات، ئەو عەكس بكاتەوە كە چاوى دەيبينێ. . . ئيمپريسيونيزمە ئەدەبى بەدواى ئەوەدا دەگەرا كە زمان لەرووى بينين و كاريگەرى و نەخش و نيگارەوە بەهێز بكات. . . ئيمپريسيونيزمەكانيش رياليست بوون، بەلام بايەخيان بە جوراوجورَيى جيهانبينى دەدا و مەبەستيان ئەوە نەبوو كە واقيع بەشێوەيەكى بە بەلگەوە بە قەبارە و قورساييەوە بەرهەم بهێنن. ئامانجيان ئەوەبوو كە نەبزى ژيان دەربرن و بخولقێننەوە. . . ئيمپريسونيزم سيمايەكى سەرسورهێنەرى

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

پەخشانی هونەری دوا دەیەکانی سالانی1800بوو)[41]. ژلایەکێ دیترڤە، هندەك سالوخەتێن هەڤپشك دناڤبەرا ئنتیباعیەتێ و رەوتێن بەری وێ دا دیاردبن. و هندەك ژ رەخنەگران دبێژن : (ئنتیباعیەت وەکو درێژەپێدەرەکا سروشتی یا رومانسیەتێ بوویە، ئەوا ل دژی کوت و بەند و قالبێن کلاسیکی سەرهلدای، کو ئەدیب و ڤیسکار نەچار دکرن چاڤلێکرنا یێن بەری خوە بکەن) [42]. ئەو بهایێ ئەڤ جورێ رەخنێ بو بەرهەمان دەسنیشان دکەت، یێ جودایە ژ ئەوان بهایێن کو میتودێن دیتر بو دیاردکر. (ئاناتول فرانس1844-1924) رابەرێ ئنتیباعیەتێ بوویە دیباڤێ ئەدەبی دا دگوت : بهایێ هەر بەرهەمەکێ ئەدەبی ب رێکا ئەوان کارتێکرن وئنتیباعێن ئەو بەرهەمە دناڤ دەروونا وەرگری دا دروست دکەت، دیاردبیت، چونکی ئەو ئنتیباعە تەنها بەلگەیە لسەر هەبوونا زندی یا بەرهەمێ ئەدەبی) [43]. هەر دیسان (جویل ئلیاس سبنگارن Joel Elias Spingarn) دپەرتوکا (رەخنا نوی) دا بوچوونا خوە لسەر شێوازێ ئنتیباعیێ (ئاناتول فرانس و جیل لیمتر) دەردبریت و دبێژیت : ئەرکێ رەخنا ئنتیباعی تومارکرنا دەقاودەڤا ئەوان هەلچوونایە ئەوێن بەرهەم دهوندرێ رەخنەگری دا پەیدادکەت. و ئامرازێن رەخنەگری دهەستیارن و گرێدایی ئەوان ئنتیباعانە ئەوێن بەرهەم ل دەف وی دئافرینیت و ل دویڤرا ئەو دەربرینێ ژێ دروست دکەت[44].

6. بنەما و تایبەتمەندیێن ئنتیباعیەتێ

ئەڤ میتودا هونەری و رەخنەیی، خوەدی چەندین بنەما و سیمایێن جودایە ژ میتودێن بەری خوە. ئەو بنەمایێن رەخنەگرێ ئنتیباعی پەیرەودکەت، تا رادەیەکێ تایبەتمەندیا وی و ئەڤێ رەخنێ ژێ ددەنە دیارکرن. (توێژەری ئەلمانی(Luise Thon) ستایلی ئیمپریسیۆنیزم لە ژێر چوار ناونیشانی سەرەکیدا کودەکاتەوە و نیشان دەدا : هونەری پێکگەیشتن، خاو خلیچکی، رێککەوتن- چەقبەستن و رکەبەری کردن - گومان و نەدیاری. ئەو ژنە دەیەوێ ڕێبازەکانی ئیمپریسیونیزم لە شیعردا نیشان بدات : کە دەربرینی بەئیلهام لە سەفەردا راوبکات، هەست و ئەندێشەی خۆی رێکبخا و توماریان بکات وەك ئامێرێکی هەستیار) [45]. ژلایەکێ دیڤە، رەخنەگرەکێ دی چەندین پرنسیپێن ئنتیباعیەتێ - و ب تایبەت ئنتیباعیەتا هونەری- ب ئەڤی رەنگی ددەتە خوەیاکرن، کو ئەوژی ئەڤەنە : (ب هەلچون و بەرسڤا بەرهەست، هەبوونا شیانێ، ژبۆ کەرەستا هونەری دیارکرنا ژیانا ژ نشکاڤە. دیتنا جوانیا جیهانی، دگوهەرینێ دا و هەلبەت بەرهەستکرنا وێ. . . ڤێ ئارەستەیێ خوە دڤان رەنگێن هونەری دە دا خوەیاکرن : وەکو وێنەکێشی(رەسم)، نیگاری، موزیك، ئەدەب و شانۆ)[46]. لێ ب شێوەکێ گشتی هندەك تایبەتمەندی و بنەمایێن هەڤپشك دهەردوك جورێن ئنتیباعیەتێ دا هەنە - یا هونەری و رەخنەیی- و رەخنەگرەك ب ڤی رەنگی وان بنەما و تایبەتمەندیان ریز دکەت، ئەوژی[47]. :

1. ل دژی پیڤەر و یاسایێن زانستی و ئەکادیمی بوویە، گرنگی ب چێژوەرگرتنا کەسوکی دایە و ئەڤە کریە بنیاتێ کارکرنێ.

2. زێدەرۆویی د پەسنکرن یان هەجوکرنا تێکستان دا دکر، یانژی هەروەکو (جابر عصفور) دبێژیت : دوالیزما ڤیان و کەربێ. کو ل دویف دوخێ خوە یێ کەسوکی و تایبەت رەخنەگر هەلسەنگاندن و دەربرینان پێشکێش بکەت.

3. ئەو تێکستێن خواندن بو دهاتنە کرن، بەرەف هندەك کوژیێن تایبەت و بەرزە ڤە دبرن. ئانکو بەرەف هەست و بیرهاتن و سەربورێن خوەیێن کەسوکیڤە دبرن.

4. ئەوان زێدەرۆویی دزمانێ دارشتنێ یێ شاعری دا دکر، کو راناوێ کەسی یێ تاك(ئەز) و دەربرینێن گرێدایی زاتێ رەخنەگری و هەلچوونێن وی تێدا دزالبوون.

ژلایەك دی ڤە، رەخنەگرێن وێ خوەدی هندەك هزر و سەرەدەریێن تایبەتن دەربارەی رەخنەگرتنا ل تێکستێن ئەدەبی، کو (ل دەستپێکێ رەخنەگر و هونەرمەند هەست دکەت یان کاریگەر دبیت، پاشی ئەوێ کارتێکرن و هەستکرنێ ب رێکا دەربرینێ ڤەدگوهێزیت. و گرنگیێ نادەتە پیڤەرێن بەرنیاسێن رەخنەیی. و ژبەرکو بهایێ هەر بەرهەمەکێ ئەدەبی یێ ڤەشارتیە دناڤ ئەوان ئنتیباعێن ئەو ددەرونێ خواندەڤانی دا دئازرینیت و پەیدادکەت، ب ڤێ چەندێ ئنتیباع دبیتە بەلگەیێ ئێکانە ژبو هەبوونا بەرهەمی و ئاماژەیە بۆ زندیبوونا وی) [48]. رەخنەگرێ بریتانی(کولین روبنسون) ژلایێ خوەڤە چەند بنەماییەکێن دیترێن رەخنا ئنتیباعی بەرچاڤ دکەت، ب ئەڤی رەنگی[49]:

1. پێدڤیە داکوکێ بکەیە سەر پەیڤا و ئاماژەیێن وان یێن دوور و مەجازی.

2. پێدڤیە وردەکاریێن هەستکرن و سوزێ بێخیە سەر ژیانا وەرگری و بیرهاتنێن وی، داکو ئەوژی دهەمان کارتێکرندا بژیت.

3. تێکستی بخوینیت و دناڤدا بهێت و بچیت. چەکێ وی ئنتیباعێن وی نە، ئامرازێ وی هەستێن وی نە. بڤی رەنگی وەرگرتنا وی بو تێکستی دێ بیتە ئاوێنەکرنەك راستگویانە. و هەلچوونێن وی دێ د دروست بن و دێ یێ دویربیت ژ ئەوان هەستێن بکوتەك چێکری و بسەرڤەچوویی. ب دیتنا زوربەری رەخنەگران،

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

تاكو بشێیی ئێنتیباعەكێ كاریگەر بنڤیسی و تێكستەكێ رەخنەیی لسەر تێكستەكێ ئەدەبی بئافرینی، پێدڤیە ل دەستپێكێ ب ئەوی تێكستی كاریگەر بی. لێ دئەوێ كاریگەریێ دا، چێژوەرگرتن پیڤەر و بنیاتێ سەرەكێ پەیداكرنا دەربرینێ یە. هەلبەت (چێژ ب خوەژی بەهرەیەكا سروشتی یە ل گەل مروڤی پەیدادبیت و ب پێشكەفتنا وی پێش دكەڤیت، لێ بەردەوام پێدڤی ب راهێنان و سەخبێریێ یە. رەخنا ئێنتیباعی پشت بەستنێ لسەر پیڤەرەكێ خودی(زاتی) دكەت، كو دئەنجام دا چێژوەرگرتنا كەسی دبیتە پیڤەرێ هەرە سەرەكی ژبۆ هەلسەنگاندن و پیڤانا بەرهەمێن ئەدەبی. ژبەرهندێ، بهایێ بەرهەمێن ئەدەبی ب راددێ چێژوەرگرتنا وان دهێنە پیڤان. ئێا ل ڤێرە رەخنا ئێنتیباعی گرێدایی بهایان دبیت، ژبەرهندێ ئەو نەیا دویرە ژ پەسنكرن و هەجوكرنێ. رەخنەگرێن وێ خوە گەلەك ب خواندنا بەرهەمانڤە گرێددەن و جورە سەربورەك بو وانا ژێ پەیدادبیت، ژبەر هندێ ئەو رادهێن كو بێژن فلان بەرهەم یێ باشە یان یێ باش نینە). و گەلەك جاران ئەگەر رەخنەگر یێ ب سەربوور و شارەزا نەبیت، دێ ددەربرینا هەست و هەلچوونێن خوەدا كەڤیتە دئالوزیان دا، نەخاسمە كو دەربرینا وی گرێدایی هەست و دیتنا وی بتنێ یە و چ پیڤەرەكێ جێگیر تێدا پەیرەو ناكەت. لەورا هندەك ژ سالوخەتێن خرابێن ئەڤێ رەخنێ دێ جهێ خوە دناڤ ئەوی ئێنتیباعی و ئەوێ دەربرینا ئەو دكەت دا، دیارین، كو دێ بەرەف ئاراستەیەك شاش ڤە چیت، ئوژی : (سەختەكاری درەخنەگرتنێ دا و بێ بنیاتی دپەسندانا بەرهەمی دا، بێی كو گروڤەك لوجیكی بو هەبیت، ئەڤەژی ئەوە یا كو دزمانێ عەرەبی دا دبێژنێ (التقریف)، دیسا بریندارکرن، ڤەشارتن و داپوشین، هەڤركی و ململانێ ژی ژ سیمایێن هەرە دیارێن ئەڤێ رەخنێ نە) [51]. ل دوماهیێ دشێین هندەك بنەمایان دەسنیشان بكەین، كو دئەرێنی نە و دبەرژەوەندیا كریارا رەخنەیی و ئافراندنا تێكستەكێ رەخنەیێ ئێنتیباعی دا بكاردهێن، ئەوژی :

1. دەلیڤێ ددەتە خۆدێ رەخنەگری ب ئازادانە دەربرینێ بكەت، چونكی بەرهەمێ داهێنەر ئەوە یێ كو دەربرین بیت ژ زاتەكێ بەرهەمهێن و ئافرینەر.
2. چێژ كەرەستێ هەستكرن و هەلچوونێ و هوكارێ ئافراندنا دەربرینێ یە ل دەف وان.
3. دەلیڤێ ددەتە رەخنەگری تشتێن زێدە - ژ دەف خوە- بهاڤێژیتە سەر دەقی و وەسا دەربرینێ بكەت هەروەكو وی بڤێت یان یا وی بڤێت وێ بێژیت.
4. هەستكرن بنیاتێ كاركرنا وێ یە. دیسان كاریگەربوون پالدەرێ دروستبوونا دەربرینێ یە.
5. بەرەف دارێشتنێن جوان و رومانسیانەڤە دچیت. و ب شێوەكێ ئەو دارشتنە بهێنە ئەنجام دان كو كاریگەریێ ل دویڤ خوەرا دروست بكەن[52].

7. رابەر و سەركێشێن رەخنا ئێنتیباعی

ئەڤ میتودا هونەری و رەخنەیی، ل دەستپێكێ ژ تابلویەكێ پەیدابوو، پاشی دەم بۆ دەمی ل هەمو ئەوروپا بەربەلاڤ بوو و جهێ خوەگرت. و دەرئەنجامێ ئەڤێ چەندێ، چەندین رابەر و ئالا هەلگرێن ئێنتیباعیەتێ د جیهانێ دا پەیدابوون. هەلبەت رابەر و ڤیسەرێن وێ دئاراستەیا هونەری و یا رەخنەیی دا دجودانە. دشێین ب ڤێ رەنگی وانا ژێك جودا و دیاركەین. (رابەرێن قوتابخانا وێ یا هونەرێ شێوەكاری ئەڤەبوون : بیرس موریسو(B. Morisot)، ئیدوارد دوغاس(E. Dougas)، ئەلفرێد سیسلی(A. Sisley)، ئوگست رونوار(A. Renoir)، كامیل بیسارو(C. Pissaro). پاشی ئەڤ ئاراستەیە چوو دناڤ مەیدانا ئەدەبی دا وەكو میتودەكا خۆدی و ئازاد. كو رەخنەگر شیا ب رێكا وێ، ئەوێ هەستكرنا خوە هەمبەر بەرهەمێ ئەدەبی بۆ وەرگری ڤەگوهێزیت، ئەوژی ل دویڤ ئەوێ كارتێكرنا راستەوخو و یا وێ دەمێ ئەوا بەرهەمی لسەر وی هێلای، بێی كونترولا عەقلی یانژی پویتەدان ب هزركرنەكا لوجیكی. ئامرازێ رەخنەگری یێ سەرەكی ژی بو ڤێ كریارێ، خوشی وەرگرتن و چێژا كەسوكی بوویە. رەخنەگر تێكستێ ئەدەبی دكەتە دەرگەهەك داكو ب رێكا وی دەربرینێ ژ زاتێ خوە و هزرێن خوەیێن تایبەت بكەت و ئەوان هەست و بیرهاتنێن ل دەف وی دئازرێن پێشكێش بكەت. كو ئەو بۆ ڤێ هەمیێ بتنێ پشت بەستنێ دكەتە سەر چێژ و تام ژێگرتنێ. ژ سەركێشێن رەخنا ئێنتیباعیا روژئاڤایی ئەڤ ڤیسكارە دیاردبن : سانت بیف(Ch. A. Sanite- Breuve) ئەوێ رەخنە ب زمانەكێ شعری دڤیسا. ئاناتول فرانس(A. France) ئەوێ رەخنە كریە ئامرازەك بو ڤەگێرانا بیرهاتن و سەربورێن خو. جول لوماتر(J. Lemaitre) ئەوێ دگوت : ئەم حەژ بەرهەمێن ئەدەبی ناكەین چونكی دچاك و باشن، بەلكو ئەو دباشن چونكی ئەم حەژێ دكەین. دیسا دگوت : رەخنەگرێ راست ئەوە یێ وەرگری و خویندەڤانی بەرەف جیهانەكێ ڤەببەت، كو خوە ژبیرڤەكەت و وی ژ دەوروبەرێن وی ڤەقەتینیت و بەرەف جیهانا خوەیا تایبەتڤە ئاراستە بكەت. هەروەسا(ئەندرێ جید - A. Gide) ئەوێ كریارا رەخنەیی بەرەف دانپێدانێن خودی ڤە بری. زێدەباری گوستاڤ لانسون(

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

G. Lonson)ی، کو ئەو دویێ باوەرێ دا بوو ئنتیباعیەت تەنها رێبازە مروڤی بەرەف هەستکرنا بەرهەمێن چاك ڤە ببەت داکو جوانیا وان ببینیت، لێ ب مەرجەکێ فەرە ئەڤ کریارە ب هوشیاریەکا زور بهێتە ئەنجام دان) [53]. پشتی کو ئەڤێ رەخنێ جهێ خوە کری و زور بەربەلاڤ بووی، چەندین ڤەکولەر و ئەدیب و رەخنەگرێن دیتر ژی کار پێ کر و کرە بنیات بۆ ئەنجامدانا کارێ خوە یێ رەخنەیی. نەخاسمە کو ل سەرانسەری ئەوروپا و ل ئەمریکا و پرانیا پارچێن دیترێن جیهانێ ژی دیکەفتی و حەژێکەرێن وێ پەیدابوون.

8. لاوازبوونا ئنتیباعیەتێ و ئەو رەخنەیێن لێ هاتینە گرتن

دبیاڤێ ئەدەبی و رەخنەیی دا، چ جاران میتودەك یان رێبازەك یان ئاراستەیەك نەشێت هەتا هەتا یا زال و تەمام بیت. نەخاسمە کو ل دویڤ گهورینا تێگەهشتنا مروڤی بۆ ئەدەبیاتێ و رەخنێ بخوەژی، گهورین دکەڤنە ئەوان ئامراز و رێك و شێوەیێن ئەو مروڤە بکاردئینیت. لسەر ڤی بنیاتی، چەندین کێماسی و لاوازیێن ئنتیباعیەتێ ژلایێ رەخنەگر و ڤەکولەرانڤە هاتنە دیارکرن. بو نموونە : (ئنتیباعیەتا ئەدەبی روخسارێ بەرهەمێ ئەدەبی دکەتە قوربانی ناڤەروکا وی. . . ئەو دەستا ژ هەموو پیڤەرێن زانستی و ب تایبەت ئەوێن بەری هینگێ دبیاڤێ رەخنێ دا دبەرنیاس بەرددەت. . . ئەو پەیوەندیا دناڤبەرا ئنتیباعیەتا ئەدەبی و یا شێوەکاری دا مای تنێ ئەوە کو ئەو جیهانا دەرەکی وەکو ئەزموونەکا تایبەت و هەستێن کەسی دبینن، نەکو واقعەکێ هەیی یێ بابەتیانەیە کو یێ جودابیت ژ هەستێن تاك و کەسوکی) [54]. زێدەباری ئەڤان تێبینیان، ئەگەر ب وردی تەماشەی ڤیسینێن رەخنەگرێن وێ بکەین، دێ بینین کو(ئەو ل دویڤ تومارکرنا دەقاودەڤا ئنتیباعی ڤە چووینە و بهایێ جوانکاریێ بەرهەمێ ئەدەبی فەراموشکربوو. دیسان ئەو ئەدەبیاتا دانپێدانان و گوتارێن ئەدەبی ئەوێن ژ ئنتیباعیەتێ پەیدابووین - کو ب رێکا وان ئەدیبان دەربرین ژناخێ خوە دکر- بوونە ئاوێنەك ژبو ژیانا ئەدیبی یا ناڤخوەیی بتنێ. بڤی رەنگی رەخنا ئەدەبی و چێژوەرگرتنا هونەری بتنێ بوو دەربرین ژ ئەوان هەلچوونێن کەسوکی و ئەو هەستکرنێن خودی ئەوێن بەرهەمێ ئەدەبی ل دەف رەخنەگری دئافرینیت. و ئەو جوداهیا دناڤبەرا ئنتیباعیەتا هونەری و یا ئەدەبی هەی ئەوە کو، یا هونەری گرنگییێ ب فورمی ددەت - روناهیێ دئێخیتە سەر روخسارێ دەرەکی، لێ یا ئەدەبی، گرنگییێ ددەتە ناڤەروکا بەرهەمی ب رێکا کارتێکرنا ئەدیبێ ئنتباعی لسەر وەرگری. و ل دویڤ ئەڤێ میتودێ، هەستکرن پیڤەرە نە عەقل و هزرکرن. و بو وان نەخەمە باروودوخێ خەلکی چارەبکەن، ئها لڤێرە ئەو دەرزا رەوشتی و جڤاکی دناڤ ئەڤێ ئاراستەیێدا بەرچاڤ دبیت، چونکی ل هندەك جاران بو وان نەهندا گرنگ بوو ئەو ئنتیباعێ ئەو دبێژن هەکە خوە ل گەل بنەما و بهایێن چاکێن دناڤ جڤاکی ژی دا هەی د هەڤدژ بن، یانژی خوە هەکە زیانێ ژی بگەهیننە خەلکی نەیا گرنگ بوو، ب تنێ یا گرنگ ل دەف وان ئەوبوو کو دەربرینێ ب شێوەکێ ئازاد ژ جیهانبینی و هەستکرن و هەلچوونێن خوە بکەن، کو ئەوژی ب راستگویانە و ل دویڤ حەزا وان بیت) [55]. رەخنەگرێن وێ دشێواز و چاوانیا بریاردانێ دا ژی، ژ رەخنەگرێن بەری خوە دجودابوون. هندەك جاران رەخنەگرێن وێ (هندەك بریارێن سەرپێ و ڤەقەتیای و بلەز و بێ راڤەکرن لسەر بەرهەمان ددەت. رەخنەگر سالوخدانا هەستێن خوی هەمبەر تێکستی دکەت و ئەگەرێن کارتێکرنا خوە ژبەرهەمی دەسنیشان ناکەت. ئەڤ رەخنەیە یا بەرنیاسە ب زێدەروویێ، دیسان ب سالوخدان و بریاردانێن بێ بنیات و دەمکی و بلەز، چونکی ئەو لسەر بنیاتێ هەلچوون و کارتێکرن و دیتن و سەرراچوونا بلەزا تێکستی پەیدادبیت. ئەو لسەر بنیاتێ یاسا و پرنسیپێن جێگیر و ساخلەم ئاڤانابیت. ب دیتنا وان ئنتیباع تشتەکێ بەرهوز و خوەرستی یە ل دەف مروڤی. دەربرینێن وان پشت بەستنێ دکەنە سەر چێژ و خوەشیا ئەو ژ تێکستی وەردگرن) [56]. ل دوماهیا ئەڤی تەوەری، ئەم دشێین هندەك ژ ئەوان رەخنەیێن ل ئنتیباعەتێ هاتینە گرتن ب ئەڤی رەنگی رێز بکەین :

1. ئەو ڤەکولینێ دبیاڤێ گرنگیا ئەدەبی دا ناکەت.

2. ئەو چ سنورا بۆ رەخنەگری نادانیت، رەخنەگر دشێت هەمی تشتا بێژیت و چەند دڤێت دشێت هند بێژیت و درێژ بکەت.

3. دەما تەماشەی ئەوان ئنتیباعا دکەین ئەوێن ژبەرهەمان ئاڤابووین، ئەم چ راڤەکرن و هوکاران بو نابینین کا بوچی ب وی رەنگی نە.

4. ئەم نەشێین چ هەلسەنگاندن و پیڤانەکا لوجیکی و بەرئاقل بو بەرهەمێ ئەدەبی تێدا ببینین.

5. ئەو چ پویتەی نادەتە پێکهاتا ناڤخوییا ڤەشارتی یا بەرهەمان.

6. ئەو گرنگییێ ب لایەنێ جوانکاریا بەرهەمی نادەت.

7. ئەو یا دلخوشە ژ دەرکەتنا رەخنەگری ژ تێکستی. و نەبەس ئەڤە، بەلکو پشتەڤانیا وێ دەرکەتنێ ژی دکەت هەروەکو ئەڤە یا دیارە ل دەف (ئوسکار وایلد)ی.

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

8. ئەو هەمووو یاسایان ددەتە لایەکێ، لەورا دبیتە سەرهەلدانەکا بهێز بو هەلچوونێن رەخنەیی. کو زوربەی جاران ئەو هەودانا هەستا دبیت یا بێ ئارمانج و مفا ژی بیت.

9. زوربەی رابەر و سەرکێشێن ئێنتیباعیەتێ دبنیات دا ئێنتباعیێن تەمام نەبوون دکریارا رەخنەگرتنێ دا[57]. دڤێرەدا دیاردبیت کو ئێنتیباعیەتێ وەکو تیورەکا ئەدەبی ڤیایە هندەك سیمایێن تایبەت بو خوە بدەستڤەبینیت، لێ (ئەو نەشیا وەکو رێبازەکا زال و بنەجە ژنیڤ چەرخی پتر بژیت، کو دکەڤیتە دناڤبەرا چارێکا دوماهیا چەرخێ نوزدێ و چارێکا دەسپێکا چەرخێ بیستێ. . . راستە ئێنتیباع ئێکەم رەگەزە ژبو ئافراندنا هەر بەرهەمەکێ ئەدەبی، لێ ئەو نەهەموو تشتەکە دکریارا داهێنانێ دا هەروەکو ئێنتیباع خوازان دگوت، ژبەرهندێ ئەڤ میتودە لاوازبوو و وەکو میتودکا زال نەما و تا رادەیەکێ ژناڤ چوو دەماکو بتنێ خو ب تومارکرنا ئێنتیباعان ڤە گرێدایی و ئەو کریە ئارمانج بۆ خوە)[58].

9. پراکتیزەکرنا بنەمایێن رەخنا ئێنتیباعی لسەر تێکستێ کوردی - هوزانا(جهور)

هەر میتودەکا رەخنەیی خوەدی هندەك بنەما و پیڤەرایە، ددەمێ پراکتیزەکرنێ دا لسەر تێکستێ ئەدەبی تاقی دکەت پێخەمەت بەرهەمئینانا خواندن یان شروڤەکرنەکا تایبەت ب وێ میتودێ ڤە. رەخنا ئێنتیباعی ژی خوەدی چەندین ئامراز و پێنگاڤایە، ل دویڤ ئەوان پێنگاڤان، پروسا رەخنەیی ئەنجام ددەت. ژبۆ هندێ شێواز و ئامرازێن کارکرنا ئەڤێ میتودێ دکریارا رەخنەیی دا بەرچاڤ ببن، مە تێکستەکێ هوزانێ یێ هوزانڤان(محسن قوچان) ل ژێر ناڤونیشانێ (جهور) بۆ پراکتیکێ هلبژارتیە.

جهور

(باپیرێ من

کیڤیەك ژ کیڤیا ڤەدەر کر

داکر کولی

ئەڤێ کیڤی خۆ لالکر و هار و کەر کر

رە سپی یێن گوندی داجریان

تەڤدا جڤاتەك گرێدا

هەر کەسەکێ ژلایێ خۆڤە

"فتوەك" لێدا

صوفی "میسا" ی گۆت بلێ من

هلۆ رابە

جەهی زەرکە

بلا ساربیت

مستەکا پارا پێوەرکە

کیڤی ببە سەر

هەما بێهنا پارا تێچوو دێ نەرم بیت

بارا لێکە دێ بیتە کەر

پشتی هنگی

من نەزانی چ ل کیڤی کر

چاوا خۆ ژێ بێ هیڤیکر

لێ ژبۆ خودێ

وە راستی دڤێت

صوفی "میسا" مروڤەکێ ئاقلمەندە

چونکو ئەڤرۆ

هەکو دڤێتن

بەژنا چیایەکێ بلند ڤێن بکەن

بلندیا وی بهێت مێتن

جهورەکێ پارا ددەن سەر

سپێدێ رادبن

چیا کەندە)[59]

ئەڤ تێکستە مە دایە دەست (20) خواندەڤان- رەخنەگران، دا ئێنتیباعێن خوە لسەر بنڤیسن. (13) ژوان نێرن و (7) ژی مێ نە. (10) ژوان دناڤ زانکوێ دا کاردکەن و هەلگرێن باوەرنامێن بلند (ماستەر و دکتورایێ) نە دبیاڤێ ئەدەبی دا. و (10) ژی ئەدیب و ڤێسکار و روژنامەڤێسن. مە ژێ خوازت هەرئێك دوو ئێنتیباعێن خوە یێن جودا وتایبەت ل دور ئەڤێ تێکستێ ددەمێن جودا و ژێك دوور دا بنڤیسن، ئانکو تێگەهشتن، دیتن، چێژوەرگرتن، کارتێکرنا خوە بومە لسەر دارێژن. پشتی ئەو ڤێسینێن وان گەهشتین، مە خواندنێن وان یێن (1 و 2) ێ ژێك جوداکرن و ئەو بنەما و پیڤەرێن رەخنا ئێنتیباعی لسەر کاردکەت، مە لسەر خواندنێن وان تاقیکرن. هەمی خواندن هاتنە هەلسەنگاندن ل دویڤ ئەوان پیڤەران و

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

ڕێژا پەیرەکرن و پەیرەونەکرنا ئەوان بنەمایان دخواندنێن واندا مە دەسنیشانکرینە و سالوخدان بو ئەوان خواندنا کریە هەروەکی دئەڤی خشتێ خوارێ دا دیار.

ناڤ	خواندنا ئینتیباعی (1)	خواندنا ئنتیباعی(2)	سالوخدان و تێبینیێن گشتی لسەر خواندنێن رەخنەیی(1 و2)
1.د. حسێن ئوسمان عبدالرحمن (ماموستایێ زانکویێ، ل زانکویا زاخو)	ئەڤ هوزانە باس ل خەلکێ چیای دکەت دەمێ هاتینە خارێ و مروڤێن سادە و ساکار و بێ ئاریشە کو ب هیچ رەنگەکێ خوە نادەنە دەست هیچ کەسەکی و ب هیچ رەنگەکی ناکەڤنە بەر ئەمر و نەهیێن بیانیان و ب هیچ رەنگەکی ناکەڤنە دتەلهێدا و نەهەقیێ قەبیل ناکەن. هەلبەت دوماهی ڤێلا گوندیان، پیلانا سوڤی میسایە، دەمێ باس ل پارەی و کاریگەریا پارەی دکەت، کو چەوا ئەو پارە دێ وی کیڤی سەردابەت و دێ بیتە عەبدێ پارەی و دێ وەکی کەری بو باپیری شول کەت و هەر کارەکێ بڤێت دێ شێت ب وی بدەتە کرن. هەرچەندە ئەو کیڤی بەرزە دبیت و دیارنینە کا چوویە چیای ڤە یان بوویە پشکەکا گوشتی بو سوڤی و گوندیان و هاتیە کوشتن. هەروەسا باس ل صوفی میسای دهێتە کرن کو ب پارەی هەمی کارێن خوە بریڤەدبەت و هندی کارەکێ مەزن ژی بیت ل دەف وی هیچ ئاریشە نینە و ب پارەی چارەسەردکەت.		
	چیروك باس ل سالێن نوتان دکەت دەمێ شورەشگێرێن کورد ل چیای هاتینە خارێ و هەمی ددەست پاك و شورشگێر و نەتەوەیی بوون، لێ دەمێ ڤیان وان بگهورن نارازایی دەربرین و ل هەمبەر ناپاکیان رادوەستان و دەمێ مام سوفی هاتی و ب هزرێن خوە یێن چەوت ڤیای وی تاکی بگهوریت و بتنێ شیا ب پارەی وی بگهوریت لێ ل دوماهیێ دیار نەما. هەلبەت رەنگە مەرەم ئەوبوویە کو دوژمن بتنێ دشێت ب رێکا پارەی ڤی مللەتی سەردابەت، لێ پێدڤیە بزانین کو هوزانڤانی کەسەك کریە دوژمنێ ڤی مللەتی هەم سوفی بوویە و هەم خەلکێ گوندی و ب ئاخفتنێن وی دسەردادچن و پەسەندا		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	وی دکەن و هەرچەندە پێ شاش ژی بیت. ئەڤە باشترین بەلگە یە کو مللەتێ کورد تەنها ب دەستێ موسلمانان پێ ژناڤ چووی و مللەتەکێ سادە و ساکارێ گوهدێرە. زێدەباری ڤێ چەندێ ئەڤ کەسە سوفیەکێ گەندەلچیە و ب پارەی و بەرتیلان خەلکی سەردادبەت و گشت کارێن نارەوایێن خوە پێ ئەنجام ددەت هەتا ب پارەو بەرتیلان دشێت چیایێ بلند بکەتە عەرد، هەلبەت ئەڤ چیایێ بلند کو ل سەردەمانەکێ ل هەمبەر هەر نەداپەروەریەکێ دەنگێ خەلکێ زولم لێ کری بوو نهو پێ بویە عەبدێ پارەی و هەردەم پێ چەماندییە. و ب ڤێ چەندێ خیانەتێ ل ئاخ و وەلات و مللەتێ خوە دکەت و ب ڤێ چەندێ ڤیسەری دڤێت بێژیت کو هەر ژسالێن نوتان هەر ئەڤ سوفیە هەبووینە و ب پارە و بەرتیلان خەلك سەردابریە و هەتا نوکەژی هەر یێن هەین کو چیایان راست دکەن و نەکەسەك هەیە تشتەکێ بێژیتە ڤان جورە کەسان و نەیاسایەك رێگرە ل هەمبەری کارێن وان. و ب گشتی وەلات وەلاتەکێ بێ خودانە و گشت شورش و شەهید و پیروزیێن ڤی مللەتی ژی زور ب ئەرزانی یێن هاتینە فرووتن.		
	ئەڤ خواندنە بۆ تێگەهشتن ل رامانا تێکستێ هاتیە ئەنجام دان. رەخنەگری خوە ب واتا و رامانێن تێکستیڤە پێگیر کریە. دبەرچاڤکرنا دیتن و هەلسەنگاندنا ئەوان بابەتێن دناڤ تێکستی دا هاتینە ئازراندن، هەلچوون و هەستێن رەخنەگری تێدا دهێنە دیتن. وی ڤیایە ب رێکا کودێن تێکستی، تێگەهشتنا خوە بۆ سەرەدەریا جڤاکی بەرچاڤ بکەت، دیسان بهایێ هندەك دیاردێن هوزانڤانی ئازراندین بو جڤاکی و عەقلیەت و سەرەدەریا وی دیاربکەت.		
2. د. محسن عارف صالح، ماموستایێ زانکوێ، زانکویا دهوك	ب بوچوونا من کیڤی ئامازەیە بو ئەوان کەسێن خو رادەستی رەوشت و تیتالێن		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	ل ناڤ جڤاکی دبەربەلاڤ نەکرین. واتە ئەو مروڤێن یاخی لسەر ئەوان رەوشت و تیتالان ئەوێن جڤاك لسەر دچیت و پەیرەودکەت. ئەڤجا کەهیکرنا ئەڤان مروڤان یان کەسێن یاخی ئەوێن خو تەسلیمی ئەوان رەوشت و تیتالان نەکرین، واتە مروڤێن بەرژەوەند پەرێس یان کەسانێن خودان گوتارێن ئاینی، شیان ئەڤان یاخیبویان ب رێکا گوتارێن خۆ یێن ئاینی ژئەگەرێ شارەزایا وان بو وی جڤاکی و هەروەسان چاڤ و دەڤ و زك تێرکرنا وان ئەڤان کەسان هاویژ و بێ دەنگ بکەن. واتە ب رێکا پارەی شیان ئەوان کەسان بێدەنگ و کەرولال بکەن، کو پێدڤی بوو ئەڤ کەسە ببنە سەرکێش بۆ گهورینا ئەوان رەوشت و تیتالێن ل ناڤ جڤاکی.		
	ژ رەهندێ سیاسی ئەز ئەڤێ هوزانێ لێکددەم یان لێدنێرم. ب کورتی کەسانێن خودان دەستهەلات و بەرژەوەند پەرێسێن هەر لایەنەکێ سیاسی هەول ددەن، کەسانێن یاخی لسەر بوچوونێن وان یێن سیاسی برێکا پارەی و دراڤی ئەوان کەسان بێدەنگ بکەن، هەتاکو نەبنە سەرکێشێن هەر ئوپزسیونەکا سیاسی کو چاڤێن مللەتی لسەر خەلەتیێن وان یێن سیاسی ڤەکەن و هایداری بەرژەوەندیێن وان بن. ئەڤجا ئەڤ هوزانە بەحسێ هندێ دکەت کو ئەڤ دەسهەلاتە باش یێ شەهرەزایی ئەڤی مللەتی بووی و باش یێ خواندی ودزانن کەسێن یاخی و خودانێن هزرێن تازە و نوی و هەڤدژی بوچوونێن وان چەوان ب رێکا پارەی ژناڤ ببەن.		
	تێکست ل دویڤ رامان و واتایێن ویڤە راڤەکریە و سالوخدانا چاوانیا هزرکرنا هوزانڤانی دهەلبەستا وی دا روهنکریە. رەخنەگری بزاڤکریە د لایەنێ جڤاکی و سیاسی دا بگەهیتە رامانێن تێکستی و خوە ب چارچوڤێ واتایی ڤە گرێدایی یە. هندەك جاران ڤیایە شێوازێ هزرکرنا		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	جڤاکی و دەسهەلاتێ بدەتە دیارکرن و تێکستی بکەتە دەرگەهەك بو دیارکرنا ڤان هزرکرنێن خوە.		
3.د. بیان ئەحمەد حسین، ماموستایا زانکوێ، زانکویا دهوك.	بو جارا ئێکێ دەمێ من ئەڤ هوزانە خواندی، پتر چێژەکا ڤەگێرانی من ژێ وەرگرت. ب دەربرینەکا دی من هەستکر کو سەرهاتیەك یان چیروکەکا ساتیرایی- ئایرونی، دخوینم، چونکی هوزانڤانی بۆ ئاڤاکرنا بنیاتێ هونەری و دەلالیێ دەقی، مفا ژ رەگەزێن درامی وەرگرتیە. ئەڤ ڤەگێرانە پتر دەربرینێ ژ دیتن و ئایدولوژیا ڤەگێری دکەت کو هەمان هوزانڤان دئەڤێ ڤەگێرانێ دا(رولێ کەسایەتێ- نەڤی)دگێریت، کو لسەر زارێ وی کوژیێن دیتن و رەفتارێن کەساتییان و رویدانێن وێ دهێنە ڤەگوهاستن. ب، دیتنا من هوزانڤانی دئەڤێ ڤەگێرانێ دا پتر رەهەندێن (هزر، عەقلانی، ئایدولوژی) بەرجەستەکرینە، تاکو رەهەندێ هەست و سوزێن دەروونی، کو ئەڤەژی بێگومان دێ ژ (خواندنا ئینتیباعی- کارتێکەری) یا روژئاڤاییان دویرکەڤیت لسەر ئەڤان بنەمایان : ئینتیباعی، رێبازەکا رەخنەیی- ئەدەبی یە، دژی وێ چەندێ یە کو ئەدەب ببیتە کێشەیەکا لوجیکی و تیورەکا مەعریفی، پتر روناهیێ دئێخیتە سەر لایەنێ هەست، سوز و هەلچوونێن دەروونی، چونکی ئارمانجا وێ پێکگەهشتنا دناڤبەرا (داهێنەر، ڤیسەر- هونەرمەند)ی و (وەرگر- خواندەڤان - رەخنەگری) یە ب رێکا(دەق- بەرهەم) ێ (ئەدەبی- هونەری). ئینتیباعی پتر گرنگییێ ددەتە لایەنێ ناڤەروکا دەقی تاکو لایەنێ روخساری. هەلبەت ئەڤ خواندنەژی ل دویڤ رێرەوا خواندنا روژئاڤاییان بو دەقێ ئەدەبی جیاوازە ژ خواندنا عەرەبان. ئەڤجا ئەگەر ل دویڤ سەمتێ عەرەبان بچین، هەردوو لایەنێن (عەقل+ هەست و سوز) دهێنە بەرچاڤ وەرگرتن. و ب دیتنا من ئەڤ دەقە پتر ل دویڤ		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	بیروبوچوونێن رەخنەگرێن عەرەب دگونجیت، ئەگەر نە، دهلبژارتنا دەقی دا سەرکەفتی نەبوی. داهێنان و خواندنا ئینتیباعی بۆ هەر دەق- بەرهەمەکێ (ئەدەبی- هونەری) نە پرکرنا ڤالاتیێن جڤاکی یە، ئانکو گوتارا دەقی نەگوتارەکا ئاکاری، جڤاکی، ئایدیولوژییە، بەلکو پتر ڤەژاندنا هەست و سوزێن بەرهەمهێنەری یە ب دیتنەکا خودی. و ئەرکێ رەخنەگر و خواندەڤانی ژی دەسنیشانکرنا وانە هەلبەت ب رێکا کارتێکرنێ. من ئەڤ هەلچوون و هەست و سوزە دڤی دەقی دا نەدیت. ب رامانەکا دی، ئەو خالا کو کارتێکرن لمن کری پتر لایەنێ جیهانبینی و هزر و ئایدولوژی بوویە، هەلبەت ل دویڤ ئەڤان روهنکرنان : راستە سێ جارا جهناڤێ (من) هاتیە بکارئینان (جارەکێ ل گەل بابیرێ من، جارا دوێ ل گەل بابێ من و جارا سیێ بتنێ کو هەمان ڤەگێر- هوزانڤانە). ددیمەنێ ئێکێ دا دەمێ ڤەگێر دبێژیت (باپیرێ) من. . . . . ، ئانکو ب ئەرکەکی رابوویە و دەربرین ژ چ هەست و سوزێن وی نەهاتیە کرن دەمێ کیڤی ژ جە و وارێ وی یێ ئازاد بەرەف کولەکیڤە دبەت. بتنێ یا سەرنجراکێش دئەڤی دیمەنی دا، (رەنگڤەدانێن کیڤی نە دەمێ خوە لال و و هار وکەر دکەت. هەروەسا دەمێ دبێژیت صوفی میسای گوت بابێ من. . . . ، پتر لایەنێ عەقل و مەعریفی یێ زالە، کە واتە هوزانڤانی ڤیایە پتر روناهیێ بێخیتە سەر لایەنێ عەقل- هزرکرنێ (هەر ژ کریارا باپیری و جڤاتا رهسپیێن گوندی و بریارا صوفی میسای و ئەو ئەنجاما داویێ کو خۆدێ هوزانڤان گەهشتییێ و بیروبوچونێن خو لگەل کریارێن صوفی میسای هەڤبەردکەت، کو ب مروڤەکێ زور عاقل ددەتە نیاسین، نەك مروڤەکێ هەست نازك و ب دیتنا من ئەڤە دژی خواندنا ئینتیباعیی یە.		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	من خۆ ژ شێوازێ ڤەگێرانێ دویر کر و بەرەف خواندنەکا شعریڤە چووم، ژبەرکو مەرەما سەرەکیا ڤیسەری دارژتنا دەقی یە لسەر بنەماییێن شیعری و هەست و سوز و خەیال و هەلچوونێن دەروونی. کو دبەهرا پترا دەقێن شعری دا ژ رەگەزێن سەرەکی دهێنە هژمارتن، لێ دئەڤی دەقی دا چێژا شعری پتر ب ئاستێ دەلالی(بنیاتێ ریتمی، سیمانتیکی،)ڤەگرێدایە، ئەڤە نە ب وێ واتایێ یە کو ئەڤ دەقە یێ ڤالایە ژ وێنێن شیعری، بەلکو هەمان وێنەیان بو نموونە : (دەمێ کیڤی دکولیڤە دهێتە زیندانکرن، دەمێ مستەکا پارا ب جەهی وەردکەن، دەمێ جهورەکێ پارا ددەنە سەر بەژنا چیایەکێ بلند) بەلانسا کارتێکرنا هەست و سوزێن هوزانڤانی و خواندەڤانی راگرتیە، هەلبەت ب بەرچاڤ وەرگرتنا سەنگا رەهەندێ هزری و ئایدیولوژی کو دەسهەلاتەکا زال بسەر دەقیدا هەیە. کەواتە هەموو ئاراستەیێن (عەقل و هەست)ی پێکڤە دپروسێسا کارتێکرنێ دا کارانە. و ب بوچوونا من ئەڤ دەقە بە ئەنالیزەکرنا رەهەندێن (جڤاکی - ئایدولوژی) دا پتر سەرکەفتی بیت.	دئەڤێ خواندنێ دا چێژوەرگرتنا خۆدی پێڤە دیارە. خواندنا رەخنەگرێ یە بو لایەنێ ڤەگێرانێ و شێوازێ داریێتنا دهوزانێ. بزاڤکریە ئنتیباعیەتێ پێناسە بکەت و لسەر هوزانڤانی و تێکستا وی تاقیبکەت، کا تا چ رادە پێگیری پێ کریە. نەکو ئەوێ بخوە ئەڤ خواندنا خوە ب شێوازێ ئنتیباعی ئەنجام دایە. ئانکو ل شوینا پەیرەوکرنا وێ ددارێتنا خوەدا، ڤیایە پێگیربوونا تێکستی ب پەیرەوکرنا ئنتیباعیەتێ بسەلمینیت. دیسان ئەو چێژا ئەوێ دهوزانێ دا وەرگرتی بۆ لایەنێ پێکهاتەیێ تێکستێ ڤەدگەرینیت. سالوخدانا تێکستی دکەت نەیا هەست و هەلچوونێن خوە ئەوێن ژ تێکستی وەرگرتین. بزاڤکریە شێوازێ خواندنێن ئنتیاعی دیاربکەت نەکو ئەو بخوە خواندنەکا ئنتیباعی لسەر تێکستی بەرهەم بینیت. ئاماژێ ددەتە لایەنێ هەستکرنا خوە کو ب وی رەنگێ پێدڤی نەبوویە دەماکو تێکست خواندی، هند پێ کاریگەنەبوویە، تنێ دئالیێ ڤەگێرانێ و لایەنێ ئایدولوژیێ تێکستی دا خوەشی ژێ وەرگرتیە. پتر خواندنەکا لوژیکیانە بو تێکستی ئەنجام دایە.	
4. د. زوزان سادق سعید، ماموستایا زانکویێ، بسپوریا ئەدەبی، پەرلەمانتار.	هیچ کارتێکرنەکا شعری و سنوردار ل من نەکر و من چ هەست پێکرن ژێ نەدیت ژبلی وێنەکێ کو دمێشکێ مندا وەکو خەیالەکێ بومن دروست بوو. ئانکو وێنەی هەبوونا خوە زالکر پتر ژ هەستا، دیسان دخاندنا ئێکێ دا زەحمەتیا خاندنێ بو خواندەڤانی دیاردبیت، چونکی شێوازێ دارشتنێ و هلبژارتنا پەیڤا پێدڤی ب دوبارەکرنا خواندنێ یە تاکو رەوان دبیت و پاشی هزر دناڤەروکا دەقی دا بکەت و تێبگەهیت. سەرەرای ڤێ چەندێ دەقەکێ سارە(بارد) ئەگەر خو مەرەمەك ژی ل پشت بیت دبیت هەمی خواندەڤان نەزانن، لەورا ب رێکا ڤان		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	جوره تێكستان تەنها كەساتیا شاعری ب شێوەكێ زەق دیار دبیت و هەست دهێته كرن كو یێ دویرە ژ واقعی و دڤێت ب رێكەكا تایبەت و شێوازەكێ تایبەت تر ئەوا دڤێت بگەهینیت. پتر هەست ب دیالوكەكا سادە و نورمال دهێته كرن ژ پارچە شعرێ. سەبارەت هێلانا ئنتیباعی ل دەف من وەكو خواندەڤان، ئەوە كو ژیان ل دەف هندەكا (پارە) چارەسەرە بۆ هەمی كێشا، لەوما هەرچەند پارە یێ بێ روح و گیانە، ئەڤ دەقە ب هەمەان شێوەبوو.		
	جارا دوێ ژی هەمان كارتێكرن بوو، هیچ گورانكاری نەهاتن كرن كو كارتێكرن لسەر من وەكو خواندەڤان كربیت. بەلێ وەكو بسپوری دبیت پتر هەست ب هەبوونا وێنا و هەڤدژییان چ یێن تێروانینا و چ ژی یێن واقعی بوونا ناڤەروكا دەقی هاتینە دیتن.		
	رەخنەگرێ ب روهنی دان پێدانكریە ب كاریگەرنەبوونا خوە ب تێكستی. دیاركریە كو زمان و شێوازێ دەربرینا زمانێ هوزانێ رێگر بوویە هەمبەر خوەشی وەرگرتن و كاریگەربوونا وێ. لێ ب شێوەكێ نەیێ راستەوخو مروڤ هەست ب ئنتیباعێ وێ دكەت و بتایبەت دەما دبێژیت(تێكستەكێ سارە).		
5. یهان محمد عبدالرحمن، ماموستایێ زانكویێ، زانكویا دهوك.	خواندنا ئنتیباعی نە گرێدایی چ یاسا و رێسایانە، ئانكو نەگرێدایی چ بنەمایێن دەست نیشانكریە، خواندەڤان یێ ئازادە كا چ رەنگڤەدان ژ تێكستی وەرگریت ب دارێژیتە لسەر كاغەزێ. ئەم دێ خواندنا خوە ژ ناڤونیشانێ تێكستی دەسپێكەین، (جهور) كورتكریا ناڤێ(جهوركە). ئەڤ جهێ خەزنكرنا خارن و ڤەخوارنێ یە بۆ كیانەوەران دهێتە بكارئینان، گەلەك جاران ئەڤ جهوركە ب ستویێ واڤە دهێتە گرێدان. بەلێ دڤێرەدا هوزانڤانی بو مەبەستەكا دیتر بكارئینایە، كو ئەوژی بو خەزنكرنا پاران هاتیە بكارئینان، ب	ئەڤ هوزانە ژلایێ محسن قوچان ڤە هاتیە ڤەهاندن هوزانڤانی هەول دایە پەیڤا (كیڤی) كو بو گیانەوەران دهێتە بكارئینان وەكی پەیڤەكا (خواستنێ) كو رامانا وێ یا دوێ مروڤێ بەرژەوەندخوازە، ئەو مروڤێ ئامادە هەر تشتی بو یێ بەرامبەر خوە بكەت بەرامبەری دراڤی یان هەر تشتەكێ دیتر. كیڤی وەك گیانەوەرەك چ جاران حەزناكەت ئەو یێ گرێدایی بیت یان وی بكەنە دكولەكی ڤە یان كوتانەكی ڤە، چونكی سروشتێ وی ئەوە حەژ بەردانێ و ئازادیێ دكەت، لەورا دەمێ دهێتە گرێدان یان چارچەڤوكرن دێ خوە كەر	خواندنا وی یا تایبەتە بۆ راڤەكرنا واتایا تێكستی. بزاڤكریە تێكستی بكەتە ئامرازەك بۆ روهنكرنا هندەك دیاردێن نەدروستێن دناڤ جڤاكی دا هەین، دا رسوا بكەت. دخواندنا ئێكێ دا پتر یێ گرێدایی سنورێن واتایێن تێكستی یە. لێ دخواندنا دوێ دا ڤیایە هندەك تشتا ب رێكا تێكستی بێژیت كو تێگەهشتن و شێوازێ هزركرنا وی یا تایبەتن بو وان دیاردان. دیسان ڤیایە ژلایەكێ دیڤە دیتنا ڤیسەری بسەلمینیت و مەبەست ژ بكارئینانا وان دەربرینان ژلایێ ویڤە روهن بكەت.

	و لال یان خوه هارکەت. دڤێرێ دا رولێ سوفی میسای دیاردبیت وەکو کەسەکێ شەهرەزا دەمێ بەحسێ (زەرکرنا جهی) دکەت. دەمێ جه زەر دبیت ئانکو نەرم دبیت و بو خارنێ خوەشتر و بساناهی تر لێ دهێت، ئەڤەژی ژبو هندێ یە داکو گیانەوەر ژ هاربوونا خوە بهێتە خوار و ئەوژی وەکی ڤی جەهی نەرم ببیت. هوزانڤانی پەیڤا پارە ئینایە، ئەڤەژی بومە وەك خویندەڤان دیارە کو مەبەستا سەرەکی یا هوزانڤانی نە گیانەوەرە بەلکو ل ڤێرە مەبەستا وی مروڤە کو خوە گران دکەت یان خوە ئاسێ دکەت، لێ دەما پارا دبینیت دێ بیتە مروڤەکێ دیتر ئانکو هەر تشتێ زحمەت ژی بیت ئەڤ کەسە دەمێ (پارەیان دبینیت) دێ شێت جێبەجێ بکەت.	تایبەتی ل دوماهیا دێرێن هوزانێ ب شێوەکێ روهن دیاردبیت دەما هوزانڤان دبێژیت : (جهورەکێ پارا ددەن سەر، سپێدێ رادبن چیا کەندە). هوزانڤانی ئەڤ تشتە ب مەبەست کریە بو وی کەسێ ژ چ تشتا تێرنەبیت یان کەسەکێ بەرژەوەند خاز، کو هەر تشتەکێ دکەت بەرامبەر وێ کو پارەی وەرگریت. ئەڤە گەلەك دجڤاکێ کوردی دا هەیە، کەسەك دەمێ ب دزیێ و ب گەندەلیێ و ب رێکێن نەرەوا پارا ب دەست خوەڤە بینیت. . . بتایبەتی کەسێن بەرپرس. ئەم دبێژین کابرای ب پارەیێ خەلکی زکێ وی یێ بوویە (جهورك)، ئانکو یێ بوویە جهێ خەزنکرنا تشتێ نەرەوا. هوزانڤانی هوزانا خوە ب (کیڤی) دەسپێکریە. ئەگەر ب هویری تەماشە بکەین، (کیڤی) دیارە کو بو گیانەوەران دهێتە بکارئینان، بەلێ هوزانڤانی بو مەبەست و رامانەکا دیتر بکارئینایە، بو وان کەسان کو بو مروڤی نابنە مال و هەر روژەکێ دێ ل مروڤی قولپن، چونکی (کیڤی) بو وان گیانەوەران دهێتە بکارئینان ئەوێن ل دارستانان دژین و نەك مروڤ بخودان دکەت، ئەو وەکی گیانەوەرێن کەهی نینن. هەرچەند مروڤ چاڤێ خۆ بدەتێ، دێ هەر روژەکێ مروڤی هێلیت و قەستا جهێ خوە کەت. هوزانڤانی ژی ئەڤ چەندە لسەر مروڤان پراکتیك کریە. ئەڤ هوزانە ل رویدانێن چارچوڤێ گوندەکی دەستپێ دکەت وەکو چیروکەکێ یا پێکڤەگرێدای. دڤی گوندی دا هەرئێك تشتەکی دبێژیت بو کیڤی، لێ هزرا (صوفی میسا) ژهەمیان بەرئاقلترە. پەیامەکا دیتر یا دڤێ پارچەیێ دا، هوزانڤانی دیارکریە کو تاکێ کورد بو چارەسەرکرنا ئاریشێن خوە هەمی دەما پەنا بریە بەر (صوفی، مەلا) یان. ئەو رێبەرێن وان بووینە، هەرتشتێ ئەوان گوتبا ب پیروزی دهاتە قەلەم دان لەورا	

	ئاموژگاریێن وان دهاتنه وەرگرتن، چونکی ئەو خودان سەربورن و شارەزاییا هەی، لەورا داخوازێ ژ باپیرێ دکەت هندەك پارا بدانتە سەر (جەهی) دا ئەو کەسێ کێڤی ئەوێ خوە لال و هارکری نەرم ببیت، چونکە دڤێرەدا دیاردبیت هەر تشتەك ب پارەی نەرم دبیت. ئانکو هەر تشت ب پارەی دهێتە کرن، هەر کەسێ دڤێت کارێ وی ب شێوەکێ دروست و بێ ئاریشە برێڤە بچیت دێ پەنایێ بەتە بەر پارەی وەکی ڤی (کێڤی)، هوزانڤان بەرامبەر دکەت ب (کەری)، کو هەر تشتێ باپیری دڤێت دێ بەرامبەر پارەی بو کەت. هەر چەند کار یێ ب زەحمەت بیت دێ ب بەرتیلێ و گەندەلیێ هێتە چارەسەرکرن وەکی دبێژیت : (بەژنا چیایەکێ بلند نڤین بکەن. . . . هتد). ل دوماهیێ دبێژین پترین مەبەستا هوزانڤانی ئەوە کو جڤاك ل شوینا ئاریشەیێن خوە ب شێوەکێ تەندروست جارەبکەت، دێ پەنایێ بەتە بەر گەندەلیێ و بەرتیلان. هەوەسا کەسێ بەرامبەرژی هەتا کارەکی بو کەسەکی دکەت، داخازا تشتا لێ دکەت بو نموونە پارەی یان هەر تشتێ دیتر. . ئەنجام بدەت، وەکی هوزانڤانی ل دوماهیی دیارکری کو چیایێن مەزن تو پارەیان بدانیە سەر دێ حەلیێت و کەند بیت، کەواتە هەتا جهورکێ مروڤی تژی نەبیت نەیێ ئامادەیە کارەکێ ئەنجام بدەت		
6. عەدنان مەهدی عبدالله، ماموستایێ زانکویێ، زانکویا دهوك.	ئەڤ هەلبەستە ئاماژەیە ژبۆ جڤاکەك پارە پەرست، کو پرانیا مروڤان لسەر ئەڤێ گویا ئەردی ل ژێر کاریگەریا دراڤی دکەڤنە داڤ و خەفکێن هندەك کەسێن بەرژەوەند خواز. دشێین بێژین ئەڤ هەلبەستە سالوخدانا مروڤێ کوردە، کو دبنیات دا چ تشتان کاریگەری ل مروڤێ کورد نەکریە بتنێ پارە نەبیت. واتە کێڤی ئاماژەیە ژبۆ مروڤێ کورد وچاوانیا کەهیکرنا وی ب		

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

	رێکا بکارئینانا دراڤی. ئانکو دەستهەلات جەمسەرێ ئێکێ یە بۆ بکارئینانا پارەی ژبۆ رازیکرنا خەلکێ خۆ، لەورا ژی جڤاکێ کوردی ب رێکا دەستهەلاتێ و بکارئینانا دراڤی ژبۆ هندەك جەمسەرێن بچویکتر مینا(بەگ، ئاغا و کەساتیێن ئایینی. . .) کو ب رێکا ئەڤان جەمسەرێن بچویك جڤاك هەمی دکەڤیتە ل ژێر پەرستنا دەستهەلاتێ. واتە جڤاك چەند یێ خۆراگر بیت ب رێکا بەرتیلکرن و پارەی دبیتە ئێخسیرێ پێدڤییاتیێن خۆ و نەچار دبیت خۆ ژبۆ دەسهەلاتێ بچەمینیت.		
	(خواندنا دویێ نەبوو)	بزاڤکریە رامانێن هوزانێ راڤەبکەت. دیسان ب رێکا ئەڤێ هوزانێ هندەك رەفتار و رەوشت و شێوازێن هزرکرنا مروڤێ کورد بدەتە خویاکرن. ئانکو سالوخدانا هەلبەستێ و هزرکرنا وی جڤاکیە یێ کو هوزان دەربرینێ ژێ دکەت.	
7. عبدالكريم مستەفا محمد امین، ماموستایێ زانکویێ، زانکویا دهوك.	ئەڤ هوزانە سالوخدانا جڤاکێ کوردی یە، کو جڤاکێ کوردی دشێت هەمی کرێتی و شاشیان ب رێکا پارەی ڤەشێرن. واتە سەرەدەریکرنا مە بو رازیکرن و نەرمکرنا لایێ بەرامبەر هەردەم پارە دبیتە خالا سەرەکی بو بێدەنگکرن و رازیکرنا کەسێن بەرامبەر و هەردەم پارە دبیتە چارەسەر. ئەڤ هوزانە خواندنەکا راستیە بۆ جڤاکێ کوردی، هەردەم مروڤێ دەولەمەند و ب سەروەت و سامان جهێ گرنگی پێدان و رێزگرتنێ یە و پارە هەمی شاشیێن ڤان مروڤان دڤەشێریت.		
	(خواندنا دویێ نەبوو)	سالوخدان بو واتا و مەبەستێن هوزانێ کریە. دیسان ب کریارا رسواکرن و رەخنەگرتنێ ل هندەك بهایێن شاش یێن جڤاکی ژی رابوویە.	
8. پەروین رەئوف هادی، ماموستایا زانکویێ، زانکویا دهوك.	واتا یا هوزانێ پارە مروڤی سەردادبەت. پارە چاڤێن مروڤان تاری دکەت. هەتاکو کەساتیا خۆ سڤك بکەت و خۆ پێ بفروشیت.		
	(خواندنا دویێ نەبوو)	واتایا هوزانێ ب دیتنا خوە دایە	

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

		دیارکرن. دیسان ڤیایە بهایێ مادەی-پارەی دعەقلیەتا جڤاکێ مەدا وێنەبکەت.	
9.نێرگز صادق امین، ، ماموستا ل پەروەردا قەزا سێمێلێ	زێدەتر مروڤ تێدگەهیت کو (پارەی)ئانکو مادەی رولێ سەرەکی و مەزن هەیە بو بدەستڤەئینانا هەر تشتی. ئانکو دشێی ب پارەی دوژمنی بکەیە دوست و بەلگە (کێڤی)یە، چونکی کێڤی ناهێتە داکرن و بزحمەت کەهی ببیت و بو دوپاتکرنا ڤێ راستییێ شیرەتا کەسەکێ وەکی (صوفی میسا) کو خودان سەربورە دئینیت، راستیا ڤێ یەکێ، پارە و دەولەمەندی هەر تشە، چ بیت دشێی پێ بکری، ئەگەر تشتەك چەند بەرز و بلند بیت، پارە دشێت نزم بکەت وەکی (چیا)ی.		
	دبیت مەرەمەکا سیاسی هەبیت و باس ل دەستهەلاتێ و گەلی و وەلاتی بکەت و ئەو پەیوەندیا دناڤبەرا واندا. بکارئینانا هێزێ ل هەمبەری خەلکەکی و ب چ جورێ هێزێ بیت و ژبۆ مەرەما بدەرستڤەئینانا لایەنگریا وی خەلکی ئەو خەلکێ کو بێزار و کێڤی بووی.	خوە ب ناڤەروکا هوزانێ ڤە گرێدایە. راڤەکرنا واتایا وێ ئەنجام دایە. دیسان باس ل رەنگڤەدان و کاریگەریا جڤاکی ب ئەوان بابەتان کریە ئەوێن دناڤ تێکستی دا هاتینە ئازراندن. ڤیایە ئەوێ واتایا ڤەشارتیا تێکستی ژی روهن بکەت.	

ئەو خالێن هەڤپشك ئەوێن دئەڤان خواندن و شروڤەکرنان دا دهێنە دیتن، دشێین دئەڤان خالان دا رێزکەین :

1. رەخنەگر و خواندەڤانان ب هەلچوون و هەستێن گەرمڤە ئەو داریژتن ئەنجام نەداینە. ئانکو کارڤەدانێن بهێزین وان دڤیسینێن واندا هند بەرچاڤ نابن. کو فەرە ئەڤە هاتبا کرن ل دویڤ دیتنا رەخنا ئنتیباعی.

2. زوربەی وان خوە ب رامان و ئەوان بابەتێن دناڤ تێکستی دا هاتینە دیارکرن گرێدایە. مروڤ هند دوورکەتنا وان ژ مژارێن گرێدایی بابەتێ هوزانێ نابینیت. ئانکو خوە چارچوڤەکریە. ئەڤەژی هەڤدژی دیتنا رەخنا ئنتیباعیە.

3. گرنگی ب لایەنێ جوانکاریا بەرهەمی و پێکهاتا وی یا هونەری و ناڤخویی نەدایە. تنێ دچوار خواندنان دا ژ سەرجەمێ (20)ان زور ب سڤکی ئاماژە پێ هاتیە دان. هەلبەت باس نەکرنا ڤێ یەکێ ئێك ژ پرنسیپێن رەخنا ئنتیباعیە.

4. دپرانیا خواندنان دا لوجیك و عەقل تێدا زالە. بزاڤکریە رامان و مەبەستێن ڤەشارتییێن تێکستی ئاشکرا بکەن. ئانکو پیڤەرێ هەلسەنگاندنا وان لوجیك و عەقلگەرایی بووینە. ئەڤەژی هەڤدژی تێگەهێن ئنتیباعیەتێ یە.

5. ئەو پیڤەرێن رەخنەیێن جێگیر دشروڤەکرنێن واندا ناهێنە دیتن، کو ئەڤەژی سیمایەکێ دی یێ ئنتیباعیەتێ یە و ب ڤێ خالێ ئەڤ خواندنە پتر نێزیکی خواندنێن ئنتیباعی بووینە.

6. ل سەرجەمێ ئەوان (20)خواندنان، تنێ د (5) خواندنان دا مروڤ هەست دکەت خواندەڤانێن وێ خوە ئازادکریە و ژ چارچوڤێن بەرتەنگێن تێکستی رزگاربووینە و دەربرین ژ هەستکرن و جیهانبینا خوە کریە. ئەڤەژی دوورکەتنە ژ پراکتیزەکرنا ئنتیباعیەتێ.

7.کاریگەربوونا خواندەڤانان ب تێکستی پتر بو لایەنێ ناڤەروکێ و مژارێن وێ هاتیە تەرخانکرن. وان بزاڤ نەکریە تێکستەکێ رەخنەیێ کاریگەر لسەر تێکستی بەرهەم

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

بینن کو خوەدی زمانەکێ (داریتنێ- ئینشائی- پەخشانکی) بیت. کو ئەڤە سیمایەکە دڤێت دخواندنێن ئنتیباعی دا هەبیت.

8. د چوار خواندنان دا خواندەڤانان بزاڤکریە تێکستی ب دیتن و هەستکرنا خوە باریکەن. ئانکو هندەك مژاران بهاڤێژنە سەر تێکستی و ئەوێ ب دەلیڤە ببینن بو ئاماژەدانێ ب وان تشتێن وان دڤێت. ئەڤەژی سیمایەکێ رەخنەگرێ ئنتیباعی یە کو زور پەنایێ بو دبەت.

9. زێدەرووبی، پەسنکرن و هەجوکرن هند ب ئاشکرایی بو تێکستی و هوزانڤانی دڤان خواندنان دا ناهێتە دیتن. وان ڤیایە پتر خوە ب داڤێن تێکستیڤە گرێدەن وخوە ژ بریاردان و هەلسەنگاندنێن زیق و ئاشکرا بدەنە پاش. هەلبەت ئەڤ هەرسێ دیاردە زور دخواندنێن ئنتیباعی دا دهێنە دیتن و پەیرەوکرن.

10. خوٚدگەراییا خواندەڤانان دداریتنێن وان دا هند بەرچاڤ نابیت. وان ڤیایە پتر دیتن و مەبەستا هوزانێ و یا هوزانڤانی ئاشکرابکەن. لێ رەخنەگرێ ئنتیباعی بزاڤێ دکەت سالوخدانا هەست و هەلچوونێن خوە بکەت. مروڤ پتر وی دڤێسینا وی دا دبینیت ژ هوزانڤانی. ئانکو ئەزاتیا رەخنەگری سەر هەبوونا تێکستی و یا هوزانڤانی دکەڤیت. ئانکو رەخنەگر سالوخدانا هەست و هەلچوونێن خوٚ دکەت نەیا تێکستی.

10. ئەنجام

1. رەخنا ئنتیباعی وەکو ئاراستەیەکا ئازادا رەخنەیی، هند خوە ب رێسا و چارچوڤێن چێگیرڤە گرێ نادەت. خوەدی دیتنەکا تایبەتە دخواندنا تێکستێ ئەدەبی دا. پیڤەرێ وێ یێ سەرەکێ چێژوەرگرتنا کەسی یە. پشت بەستنێ دکەتە سەر کاریگەربوونێ ژ تێکستی و دروستکرنا کاریگەرییێ دڤیسین و داریتنا تێکستێ رەخنەیی دا. ئانکو فەرە کارلێکرن(تفاعل) دناڤبەرا تێکستی و خواندەڤانی ژلایەکیڤە و رەخنەگری و خواندەڤانی ژلایێ دیترڤە بهێتە ئەنجامدان. هەلبەت ئەڤەژی لسەر شێوازێ داریتنا تێکستێ ئەدەبی و ئاستێ خویندەڤانی و شێوازێ بەرهەمئینانا تێکستێ رەخنەیێ رەخنەگری رادوەستیت.

2. رەخنەگر و خواندەڤانێن مە هند دشەهرەزا نینن د بنەما و پرنسیپێن کارکرنا ئەڤی جورێ رەخنەیی دا، (و دبیت وان هند باوەری ژی پێ نەبیت وەکو رەخنە)، لەورا هەردەم خوە ب تێکستی ڤە گرێ ددەن و بزاڤێ ناکەن دەربرینا خوە ژ چارچوڤێ ئاماژەدانێ ب تیکستی و دیتنا هوزانڤانی ڤەدەربکەن.

3. رەخنەگر و خواندەڤانێن مە هند دداریتنا تێکستەکێ پەخشانکی یێ پری هەلچوون و هەست د شەهرەزا نینن. ئانکو دپروسا داریتنا دیتن و هەستکرنێن خوەدا هند گرنگیێ نادەنە ئاڤاکرنا تێکستەکێ رەخنەیێ سەرنج راکێش کو دئەنجام دا ئەوژی ببیتە ئەگەرێ ئافراندنا تێکستێن دیتر ل دەف خواندەڤانێن وان. ئەڤەژی وێ دگەهینیت کو فەرە رەخنەگرێ ئنتیباعی خوەدی دەربرین و ڤیسینەك ئەدەبی و کاریگەربەخش بیت. ئەڤەژی وێ راستیێ دسەلمینیت کو رەخنا ئنتیباعی پێدڤی ب خوٚد(زاتەکێ) ئافرینەرە پتر کو خوٚدەکێ زانا و پێگیر هەبیت.

4. هەرچەندە (10) ژ ئەوان خواندەڤانێن ئەڤ تێکستە(جمور) خواندی، ئەدیب بوون، لێ دڤیسینا واندا ئەو لایەنێ ئەدەبیێ کاریگەر بەخش نەدهاتە دیتن. ئەڤەژی بۆ نەشەهرزاییا وان دزڤریت ب شێواز و کارکرنا رەخنا ئنتیباعی لسەر تێکستێن ئەدەبی.

5. ژ سەرجەمێ (20) خواندەڤانان، تنێ (10) ژوان شیان دوو خواندنان بو ئێك تێکست ئەنجام بدەن. هەرچەندە ئەو هەردەهـ خواندنێن وانژی تەمامکەر و نێزیکی ئێك بوون. ئەڤەژی بەلگەیە کو خواندەڤانێ مە نەشێن دکوژێن جودارا و ب دەربرینێن جودا و هەمەرەنگ دەربرینێ ژ هەستکرن و هەلچوونێن خوە بکەت.

6. پرانیا ئەوان خواندنێن هاتینە ئەنجام دان، سالوخدانا تێکستی و بابەت و مژارێن وێ بووینە. لێ یا دروست ئەوبوو کو پێدڤی بوو سالوخدانا کارڤەدانا خوە یا ناڤخویی(هەست و هەلچوون و چێژوەرگرتنا خوە بکەن هەمبەری تێکستی). ئەڤەژی ئاماژەیە بو دوو راستیان. ئێك : ئەو دشەهرەزانەبوون لسەر شێوازێ داریتنا تێکستەکێ ئنتیباعی. دوو : ئەو دەربرینکرن ژ کارڤەدان، هەست، هەلچوون و چێژوەرگرتنا وان هەمبەری تێکستی وەکو کریارەکا بزحمەت و ئاسێ بهێتە دیتن.

پەراوێز

1. د. نبيل راغب، موسوعه النظريات الادبية، الطبعة الاولى، الشركة المصرية العالمية للنشر- لونجمان، دار نوبار للطباعه- القاهرة، 2003. ص(60).
2. هەمان ژێدەر، ل (61).
3. هەمان ژێدەر، ل (62).
4. د. عمر محمد الطالب، المڑاهب النقديه- دراسه وتقبيق، وزاره التعليم العالى و البحپ العلمى- حامعه الموصل، دار الكتب للطباعه والنشر، الموصل، 1993، ص(54).
5. الانطباعيه، التاثيرية، اعداد الندوة العالمية للشباب الاسلامى، http : //saaid. net/feraq/mthahb/108. htm

هەروەسا بنێرە : http : //www. 4uareab. com/vb/showthread. php?t=41826

6. ا. د. عبدالخق حمادى الهواس، المناهج النقديه- المنهج التاپيرى او الانطباعى
http : //www. startimes. com/?t=27462338

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

7. ا. د. فاروق محمود الحبوبی، مناهج نقديه حديه.
http : //elearning. uokerbala. edu. ig/mod/resource/view. php?id=2493
8. مصطلحات نقدية : النقد الانطباعي انموذجا http : //fedaa. alweda. gov. sy/node/133081
9. د. جاسم العراقی، المعیار الانثباعي http : //www. dardasha. net. /montada/newt
هەروەسا بنێرە : المنهج الانطباعي او التاپري http : //maamri-ilm2010. yoo7. com/t761-topic
10. احمد الطالب، النقد التاپری، خصائصة و مميزاتة المنهجية
http : //www. diwanalarab. com/spip. php?artecle3279
11. د. جاسم العراقی، المعیار الانثباعي http : //www. dardasha. net. /montada/newt
هەروەسا بنێرە : المنهج الانطباعی او التاثري http : //maamri-ilm2010. yoo7. com/t761-topic
12. د. على شاكر النعمة، المدرسه الانطباعية. . جماليات البناء اللونی www. chicrusher. /ml/crushing/18759
13. باڤێ نازێ، فەرهەنگا تێرمێن وێژەیی، ڕێڤەبەریا چاپ و بەلاڤکرنێ- دهوك، چاپخانا هەوار/ دهوك، 2012، ل(31).
14. گراد الكبيسی، مداخل فی النقد الادبی، دار اليازوری العلميه للنشر والتوزيع، الاردن- عمان، 2009، ص(17).
15. احمد الطالب، النقد التاثری، خصائصة و مميزاتة المنهجية
http : //www. diwanalarab. com/spip. php?artecle3279
16. بەختیار سەجادی و محەمەد مەحموودی، فەرهەنگی شیکارانەی زاراوەی ئەدەبی، بەرگی یەکەم. ، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، 2004، ل (35-36).
17. وعد العسكري، النهج الانطباعی، النشاه التاريخية للانطباعيه(مفاهيمها و اسسها)، موقع الحوار المتمدن(العدد 2007/8/29-2022)، gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
هەروەسا بنێرە : gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
18. طراد الكبيسی، مداخل فی النقد الادبی، ص(17).
19. وعد العسكری، النهج الانطباعي، gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
20. د. عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية- دراسة وتطبيق، ص(52).
21. د. جاسم العراقی، المعیار الانطباعي http : //www. dardasha. net. /montada/newt
هەروەسا بنێرە : المنهج الانطباعی او التاپري http : //maamri-ilm2010. yoo7. com/t761-topic
22. ماهر كامل نافع ناصر. النقد الانطباعي، كلية الفنون الجميلة، قسم الفنون التشكيلية، المحاضرة الرابعه عشر.
http : //www. uobabylon. edu. iq/uobcoleges/lecture.aspx?fid=13&lcid=41151
23. د. نبيل راغب، موسوعة النظريات الادبية، ص(62-63).
24. د. عمر محمد الطالب، المذاهب النقدية- دراسة وتطبيق، ص(53-54).
25. پيتەر هالبێرك و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێران : ئەنوەر قادر محەمەد، مەلبەندی کوردولوجی، سلێمانی، 2010، ل(114-115).
26. هەڤال سەلیم تەیب، بونیادگەری دناڤ رەخنا کوردیدا(ژدەسپێکێ هەتا سالا 2003)ێ. ، دەزگەها صپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانا حەجی هاشم- هەولێر، 2006، ل (37).
27. ئیزیك ئندرسون ئمبيرت، ، مناهج النقد الادبی، ترجمه : د. گاهر احمد مكی، مكتبة الاداب- القاهرة، 1991، ص(206-210).
28. الانطباعية، التاپيرية، اعداد الندوة العالمية للشباب الاسلامي، http : //saaid. net/feraq/mthahb/108. htm
هەروەسا بنێرە : http : //www. 4uareab. com/vb/showthread. php?t=41826
29. ا. د. عبدالحق حمادی الهواس، المناهج النقدية- المنهج التاثيري او الانطباعي
http : //www. startimes. com/?t=27462338
30. http : //elto7fageyya. com/?p=2285#. wltxinlx3iu
31. ا. د. فاروق محمود الحبوبی، مناهج نقديه حديثة.
http : //elearning. uokerbala. edu. ig/mod/resource/view. php?id=2493
32. مصطلحات نقدية : النقد الانطباعی انموذجا، http : //fedaa. alweda. gov. sy/node/133081
33. http : //www. dardasha. net. /montada/newt
34. د. على شاكر النعمة، المدرسة الانطباعية. . جماليات البناء اللوني www. chicrusher. /ml/crushing/18759
35. هەمان ژێدەر.
36. هدى عبدالعزيز، النقد الانطباعی او التاپري، http : //www. alriyadh. com/771519
37. المبادئ الفلسفية للنقد الانطباعی، http : //www. siteavie. com/aslim/naq6. htm
38. كلايف سكوت، الحركة الانطباعية، ترجمة : عيسى نعمان، مجلة الاداب الاجنبية، اتحاد كتاب العرب، دمشق، العدد111، 2002
39. فيصل عبدالوهاب حيدر، القصة والنقد، http : //www. arabicstory. net/forum/index?showtopic=6882
40. هدى عبدالعزيز، النقد الانطباعی او التاپری، جريدة الرياض، العدد(16166)، 9/2012 / 27.
41. http : //www. alriyadh. com/771519
پيتەر هالبێرك و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێران : ئەنوەر قادر محەمەد، ل(112).
42. د. نبيل راغب، موسوعة النظريات الادبية، ل(63).
43. هەمان ژێدەر، ل (63-64).
44. هەمان ژێدەر، ل (65).
45. پيتەر هالبێرك و دانەرانی تر، تیۆری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێران : ئەنوەر قادر محەمەد، ل(113).
46. باڤێ نازێ، فەرهەنگا تێرمێن وێژەیی، ل (32).
47. وعد العسكری، النهج الانطباعي، gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
48. الانطباعيه في الادب، http : //ar. wikipedia. org/wiki
49. مصطلحات نقدية : النقد الانطباعی انموذجا، http : //fedaa. alweda. gov. sy/node/133081
50. - د. جاسم العراقي، المعيار الانظباعي، http : //www. dardasha. net. /montada/newt
هەروەسا بنێرە : المنهج الانطباعي او التاپري، http : //maamri-ilm2010. yoo7. com/t761-topic
51. هەمان ژێدەر.
52. معتمد مجيد حميد العبيدي، النقد الانطباعي،
http : //webcache. googleusercontent. com/search?q=cache : dvc3yo0ay2qj
53. وعد العسكري، النهج الانطباعي، gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
54. د. نبيل راغب، موسوعه النظريات الادبية. ، ص(67).

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318

55. الانطباعية، التاثيرية، http : //saaid. net/feraq/mthahb/108. htm

هەروەسا بنێرە : http : //www. 4uareab. com/vb/showthread. php?t=41826

56. النقد الانطباعي، مفهومة و مجالاته، http : //www. facebook. com/permalink. php?story__fbid

57. ماهر كامل نافع ناصر. النقد الانطباعي، كلية الفنون الجميلة، قسم الفنون التشكيلية. المحاضره الثامنة، 1/10/2014.

http : //www. uobabylon. edu. iq/uobcoleges/lecture. aspx?fid=13&lcid=41151

58. د. نبيل راغب، موسوعه النظريات الادبية. ، ص(68).

59. محسن قوچان، ل بەرسڤكا مە بەفر دباريت - تەڤ ديوانێن محسن قوچان، ژ وەشانێن ئێكەتيا ڤيسەرێن كورد- لقێ دهوك، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانی- دهوك 2009، ل (151-152).

12. ژێدەر

12.1 پەرتووك ب زمانێ كوردی

1. بەختيار سەجادی و محەمەد مەحموودی، (2004)، فەرهەنگی شيكارانەی زاراوەی ئەدەبی، بەرگی يەكەم. ، دەزگای چاپ و بلاوكردنەوەی ئاراس، چاپی يەكەم، هەولێر.
2. باقی نازێ، (2012)، فەرهەنگا تێرمێن ويژەيی، ريڤەبەريا چاپ و بەلاڤكرنێ- دهوك، چاپخانا هەوار/ دهوك.
3. پيتەر هالبێرك و دانەرانی تر، (2010)، تيوری ئەدەبی و شێوازناسی، وەرگێران : ئەنوەر قادر محەمەد، مەلبەندی كوردولوجی، سليمانی.
4. محسن قوچان، (2009)، ل بەرسڤكا مە بەفر دباريت - تەڤ ديوانێن محسن قوچان، ژ وەشانێن ئێكەتيا ڤيسەرێن كورد- لقێ دهوك، چاپا ئێكێ، چاپخانا خانی- دهوك .
5. هەڤال سەليم تەيب(2006)، بونيادگەری دناڤ رەخنا كورديدا(ژدەسپێكێ هەتا سالا 2003)ێ. ، دەزگەها سپيريز يا چاپ و وەشانێ، چاپخانا حەجی هاشم- هەولێر.

12.2 پەرتووك ب زمانێ عەرەبی

1. ئێنريك ئندرسون ئمبيرت، (1991)، مناهج النقد الادبی، ترجمه : د. طاهر احمد مكي، مكتبة الاداب- القاهرة.
2. طراد الكبيسی، (2009)، مداخل فی النقد الادبي، دار اليازوري تاعلميه للنشر والتوزيع، الاردن- عمان.
3- د. عمر محمد الطالب، (1993)، المژاهب النقدية- دراسة وتطبيق، وزارة التعليم العالی و البحث العلمي- جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل.
4. د. نبيل راغب، (2003)، موسوعه النظريات الادبية، الطبعة الاولی، الشركة المصرية العالمية للنشر- لونجمان، دار نوبار للطباعه- القاهرة.

12.3 گوڤار ب زمانێ عەرەبی

1. كلايف سكوت، الحركة الانطباعية، ترجمة : عيسى نعمان، مجله الاداب الاجنبية، اتحاد كتاب العرب، دمشق، العدد111، 2002

12.4 سايتێن (ئەلكترونی) ئنترنێتێ

1. الانطباعية، التاثيرية، اعداد الندوة العالمية للشباب الاسلامی، http : //saaid. net/feraq/mthahb/108. htm
2. ا. د. عبدالخالق حمادی الهواس، المناهج النقدية- المنهج التاثيري او الانطباعي، http : //www. startimes. com/?t=27462338
3 ا. د. فاروق محمود الحبوبي، مناهج نقدية حديثة، http : //elearning. uokerbala. edu. ig/mod/resource/view. php?id=2493
4. مصطلحات نقدية : النقد الانطباعی انموذجا، http : //fedaa. alweda. gov. sy/node/133081
5. د. جاسم العراق، المعيار الانظباعي http : //www. dardasha. net. /montada/newt
6. احمد الطالب، النقد التاثري، خصائصة و مميزاتة المنهجيه، http : //www. diwanalarab. com/spip. php?artecle3279
7. د. علی شاكر النعمة، المدرسة الانطباعية. . جماليات البناء اللونی www. chicrusher. /ml/crushing/18759
8. وعد العسكری، النهج الانطباعی، النشاه التاريخية للانطباعيه(مفاهيمها و اسسها)، موقع الحوار المتمدن(العدد 2007/8/29-2022)، gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
9. ماهر كامل نافع ناصر. النقد الانطباعي، كلية الفنون الجميلة، قسم الفنون التشكيلية، المحاضرة الرابعه عشر.
http : //www. uobabylon. edu. iq/uobcoleges/lecture. aspx?fid=13&lcid=41151
10. http : //elto7fageyya. com/?p=2285#. wltxinlx3iu
11. http : //www. dardasha. net. /montada/newt
12. هدی عبدالعزيز، النقد الانطباعي او التاثري، http : //www. alriyadh. com/771519
13. المبادء الفلسفية للنقد الانطباعي، http : //www. siteavie. com/aslim/naq6. htm
14. فيصل عبدالوهاب حيدر، القصة والنقد، http : //www. arabicstory. net/forum/index?showtopic=6882
15. الانطباعية فی الادب، http : //ar. wikipedia. org/wiki
16. معتمد مجيد حميد العبيدی، النقد الانگباعی،
http : //webcache. googleusercontent. com/search?q=cache : dvc3yo0ay2qj
17. النقد الانطباعي، مفهومة و مجالاتة، http : //www. facebook. com/permalink. php?story__fbid
18. gttp : /www. ahewar. org/debat/show. art. asp?aid=106835
19. http : //www. 4uareab. com/vb/showthread. php?t=41826
20. المنهج الانطباعي او التاثري http : //maamri-ilm2010. yoo7. com/t761-topic

doi : 10.25007/ajnu.v8n1a318